બીજા અને ત્રીજા ધોરણને માટે.

# થાણા જિલ્લાની ભૂગોળ.

અનુવાદક:
મોહનભાઇ ભુલાભાઇ નાયક.
હેડમાસ્તર-સરોંડા.
જિ૦ થાણા.

સને ૧૯૨૭.

શ્રી "અનાવિલ બંધુ" પ્રેસમાં છાપી. સુરત.

કિંમત ચાર આના.

બીજા અને ત્રીજા ધોરણને માટે

# થાણા જિલ્લાની ભૂગોળ


અનુવાદક અને પ્રકાશકઃ

**મોહનભાઇ ભુલાભાઇ નાયક**

હેડમાસ્તર-સરોંડા સ્કુલ

જિ. થાણા.



સુરત બરાનપુરી ભાગળ, ભાજીવાળી પોળમાં આવેલા શ્રી અનાવિલ બંધુ પ્રી. પ્રેસમાં ગોવિન્દજી ડાહ્યાભાઇ નાયકે છાપી.

આવૃતી પહેલી

પ્રત ૧૦૦૦.

સને ૧૯૨૭

કિંમત ચાર આના.

# પ્રસ્તાવના.

નવાં સુધારેલાં ધોરણ પ્રમાણે બીજા ધોરણને માટે તાલુકાની અને ત્રીજા ધોરણને માટે જિલ્લાની ભૂગોળ નક્કી થએલી છે. ફક્ત ગામો અને નદીઓ ગોખાવવાથી ભૂગોળ શીખવવાનો હેતુ પાર પડતો નથી, પરંતુ ભૂગોળનું શિક્ષણ શાસ્ત્રીય અને અનુમાનાત્મક હોવાની જરૂર છે. જુદી જુદી જગાનું હવામાન, પાક અને લોકોની રહેણી કરણી, સમુદ્ર કિનારાનો પ્રદેશ અને ડુંગરાળ પ્રદેશ ઉપર થતી તે તે ભાગની અસર, વગેરે બાબતોનો ભૂગોળનાં શિક્ષણમાં સમાવેશ થાય છે; અને એ ઉંચ ઉદ્દેશથીજ પ્રેરાઇને સરકારે માન્ય કરેલી રા. વાલાવલકર એમનું ભૂગોળનું ગુજરાતીમાં ભાષાંતર કરી આ લઘુ પુસ્તક બહાર પાડવાનું યોગ્ય ધાર્યું છે. આ નાનાં પુસ્તકમાંથી ઉપરની બાબતો જોઇતા પ્રમાણમાં મળી આવવા સંભવ છે. આશા છે કે એ પુસ્તક શિક્ષક ભાઇઓને તેમજ વિદ્યાર્થી વર્ગને વિશેષ ઉપયોગી થઇ પડશે.

આ ભૂગોળ શીખવતી વખતે નકશાની સહાય લેવી, અને મોટા ટાઇપે બતાવેલી બાબત છોકરાંઓને વિશેષ લક્ષમાં રખાવવી. ચોથા ભાગમા રાજ્ય-વ્યવસ્થા આપી છે, તેમાં જુદાં જુદાં ખાતાંઓના અધિકારીઓ અને તેમનું કામ, એ ગામના પટેલથી શરૂ કરી છેવટે કલેક્ટર સાહેબ સુધી કેવું પગથીએ પગથીએ ચાલે છે તેનું ભાન કરાવવું.

મૂળ પુસ્તકમાં જુદા જુદા દેખાવોનાં ૧૪ ચિત્રો અને થાણા જિલ્લાનો નકશો આપેલો છે. મારાથી સમય સંકોચને લીધે બ્લોક તૈયાર ન કરી શકાવાથી તે આ વખતે આપી શકાયાં નથી. પરંતુ આ આવૃત્તિ શિક્ષક ભાઇઓને પસંદ પડેથી બીજી વખત આપવાને માટે હું જરૂર પ્રયત્ન કરીશ.

છેવટે આ પુસ્તકનું ગુજરાતીમાં ભાષાંતર કરવાની પરવાનગી આપવા માટે રા. **પાંડુરંગ બાબુરાવ વાલાવલકર**, હેડ માસ્તર—બોર્ડીઘર એમનો તથા આ પુસ્તક પ્રસિદ્ધ કરવામાં વખતોવખત ઉપયોગી સૂચનાઓ આપવા માટે મારા મિત્ર રા. **ગણેશ ગંગાધર કાળે**, તાલુકા માસ્તર—ઉંબરગામ એમનો આ સ્થળે આભાર માનું છું.

પુસ્તકમાં કંઇપણ દોષ જણાય તો તે અને યોગ્ય સુધારો વધારો બતાવનાર બંધુનો આભાર માની બીજી વખત સુધારો કરવાનું લક્ષમાં રાખીશ.

સરોંડા—સ્કુલ
તા. ૨૨-૧૦-૨૭

**અનુવાદક.**

# થાણા જિલ્લાની ભૂગોળ.

## ભાગ પહેલો.

### સામાન્ય વર્ણન.

છોકરાંઓ, તમે જે તાલુકામાં રહો છો તે તાલુકાની માહીતી તમને સારી થઇ છે. પરંતુ તમારા રોજના વપરાશની હરેક ચીજ જેવી કે—ચોખા, દાળ, મીઠું, નારિએળ વગેરે બધુંજ તમારા તાલુકામાં પાકતું નથી. તે તમોને તમારા જિલ્લાના બીજા તાલુકાઓમાંથી મેળવવું પડે છે. દાખલા તરીકે તમારે રોજ મીઠું ખાવા જોઇએ છે, તે સાષ્ટી તાલુકામાંથી મળે છે. તેમજ શાકભાજી, કેળાં, નારિએળ, વસઇ તાલુકામાંથી, કલમની કેરી સાષ્ટી તાલુકામાંથી અને તુવર ભિંવડી તથા વાડા તાલુકામાંથી મળે છે. એ પ્રમાણે આપણને આપણા પાડોશના તાલુકામાંથી મદદ મળે છે. તે માટે આપણે તે તે તાલુકાની માહીતી મેળવવી જોઇએ. તમારા તાલુકા જેવડા દશ બાર તાલુકાનો એક ભાગ કરેલો હોય છે, તેને જિલ્લો કહે છે. તમારો તાલુકો જે જિલ્લામાં આવેલો છે તેનું મુખ્ય ઠેકાણુ થાણા છે, માટે તેને થાણા જિલ્લો કહે છે. હવે તમે થાણા જિલ્લાનો સુંદર, રંગીન નકશો તમારી આગળ ધરો. જુઓ, થાણા જિલ્લાનો આકાર ત્રિકોણ છે. જુદા જુદા તાલુકાની હદ અને આકાર સમજવા માટે તેને જુદા જુદા સુંદર રંગથી રંગેલા છે. આ તમારો તાલુકો જુઓ, અને તેમાં તમારૂં ગામ ક્યાં છે તે જુઓ. આ વચ્ચે પીળા રંગનું મોરના જેવા આકારનું જવ્હારનું સંસ્થાન છે અને એ સંસ્થાનની સામેજ તેનું એક નાનું બચ્ચું હોય એવો તેનો નાનો ભાગ

છે. અંગ્રેજ સરકારના તાબાનાં નાનાં રાજ્યને સંસ્થાન કહે છે.

**રાજકીય વિભાગઃ**—રાજ્ય વ્યવસ્થાની સગવડ માટે આ જિલ્લાના નવ તાલુકા અને બે પેટા કરેલા છે. તાલુકા કરતાં જે નાનો હોય છે તેને પેટા કહે છે. આ જિલ્લાની રચના કેવી છે તે જુઓ. પશ્ચિમ બાજુએ સમુદ્ર કિનારે અનુક્રમે ઉંબરગામ પેટો, ડાહાણું તાલુકો, માહીમ તાલુકો, વસઈ તાલુકો, ઉત્તર સાષ્ટી અને દક્ષિણ સાષ્ટી તાલુકો એ તાલુકાઓ આવેલા છે. વચ્ચેના ભાગમાં વાડા, ભિંવડી અને કલ્યાણ તાલુકા આવેલા છે. પૂર્વ ભાગમાં મોખાડા પેટો, શાહાપુર અને મુરબાડ તાલુકા આવેલા છે.

**કુદરતી વિભાગઃ**—આ જિલ્લાનો આકાર સાધારણ ત્રિકોણાકૃતિ છે. એના સ્વાભાવિક ( આપોઆપ ) બે ભાગ બન્યા છે. એક પશ્ચિમ તરફનો સમુદ્ર કિનારાનો સપાટ પ્રદેશ અને બીજો પૂર્વ તરફનો જંગલપટ્ટીનો ડુંગરાળ પ્રદેશ.

## (૧) પશ્ચિમ તરફનો સમુદ્ર કિનારાનો ભાગ.

આ ભાગમાં ઉંબરગામ ડાહાણું, માહીમ, વસઈ, ઉત્તર અને દક્ષિણ સાષ્ટી તાલુકા આવેલા છે. આ ભાગની જમીન સપાટ હોય, રેલ્વે, જળમાર્ગ અને સડકો હોવાથી આ ભાગમાં વેપાર ધમધોકાર ચાલે છે, તેથી આ ભાગમાં વસ્તી પુષ્કળ છે અને સારી હાલતમાં છે. તેજ પ્રમાણે જમીન સપાટ, અને પાણીની સગવડ સારી હોવાથી બાગાયતી પાક ઘણો સારો થાય છે. આ ભાગની વસ્તી દિવસે દિવસે વધતી જાય છે, અને જંગલના પડતર ભાગમાં પણ ભાત અને બાગાયતી પાક પકવવા માટે તેને સુધારતા જાય છે.

આ પ્રદેશમાં મુંબઈથી જેમ જેમ ઉત્તરે જઈએ તેમ તેમ જળમાર્ગ અને સુધારો ઓછો થતો ગએલો જણાય છે. આ પ્રદેશ વસ્તીને માટે લાયક છે.

## (૨) પૂર્વ તરફનો જંગલનો ભાગ.

આ ભાગમાં કલ્યાણ, ભિંવડી, વાડા, મોખાડા, શહાપુર અને મુરબાડ તાલુકા આવેલા છે. આ પ્રદેશ પશ્ચિમ તરફના પ્રદેશ કરતાં ઉલટો છે, એટલે આ ભાગ ડુંગરવાળો પ્રદેશ છે. જવા આવવાના રસ્તા ઓછા, વસ્તી ઓછી, સુધારો ઓછો, બાગાયતી બિલકુલ નહિ. આ પ્રદેશ પૂર્વ તરફ ઉંચો ઉંચો થતો ગએલો છે.

**ડુંગરો**:—આ જિલ્લાની પૂર્વે સહ્યાદ્રિ પર્વત આવેલો છે, તેમાં અવંધ્યા, શિરઘાટ, થળઘાટ, પિંપરીઘાટ, માલશેજઘાટ અને નાણાઘાટ આવેલા છે. એ સિવાય ડાહાણું તાલુકામાં મહાલક્ષ્મી, કૈનાડ; વસઇ તાલુકામાં તુંગાર, કામણદુર્ગ; સાષ્ટી તાલુકામાં કાનેરી; કલ્યાણ તાલુકામાં મલંગઢ; ભિંવડી તાલુકામાં દાહારી; વાડા તાલુકામાં ઇંદગામ અને દાવજાનો એ પ્રસિદ્ધ ડુંગરો છે.

**નદીઓ**:—પૂર્વ તરફનો ભાગ ડુંગરવાળો હોવાને લીધે તે ઉંચ પ્રદેશ છે માટે સર્વ નદીઓ પશ્ચિમ તરફ વહે છે. ઉંબરગામ પેટામાં વરોળી, માહીમ તાલુકામાં વૈતરણા અને સૂર્ય નદી, વસઈ તાલુકામાં તાનસા, કલ્યાણ તાલુકામાં ઉલ્હાસ અને કાળુ, શહાપુર તાલુકામાં ભાતસા, મુરબાડ તાલુકામાં મુરબાડી વગેરે મોટી નદીઓ આવેલી છે.

**હવામાન**:—પશ્ચિમ તરફના પ્રદેશ કરતાં પૂર્વ તરફનો પ્રદેશ ડુંગરવાળો અને જંગલવાળો હોવાથી એ ભાગમાં

ચોમાસામાં અને શિઆળામાં મલેરિઆ તાવનો ઉપદ્રવ વધારે પ્રમાણમાં હોય છે; ઉનાળામાં હવા ગરમ હોય છે અને તાપ સખત પડે છે. પશ્ચિમ તરફના પ્રદેશમાં જંગલ ઓછું, જમીન સપાટ, હવા ખુલ્લી, ઠેકાણે ઠેકાણે નદીઓ, અને ખાડીઓ, બાગાયતી પાકનાં ખેતરો અને સમુદ્ર પાસે હોવાથી ઉનાળામાં હવા ગરમ હોતી નથી; તેમાં પણ સમુદ્ર કિનારાની હવા વધારે સારી હોય છે.

**મુખ્ય પાક અને બીજું ઉત્પન્ન:**—આ જિલ્લામાં ડુંગર અને જંગલ પુષ્કળ હોવાથી અને સહ્યાદ્રિ પર્વત માથા ઉપર આવેલો હોવાથી વરસાદ પુષ્કળ પડે છે, એ કારણથી આ જિલ્લામાં ભાત પુષ્કળ થાય છે. માહીમ, વસઈ અને સાષ્ટી તાલુકામાં ખારા ભાતની એક જાત ખારી જમીનમાં થોડી મહેનતે સારી થાય છે. એ ભાતનાં ચોખા લાલાશ પડતા હોય, ખાવામાં પૌષ્ટિક ગણાય છે, માટે ખેતીમાં મહેનત કરનારા લોકો ઘણે ભાગે એજ ચોખા ખાય છે. એ સિવાય વાલ, ચણા, અડદ, તુવેર, નાગલી, વરી વગેરેનો પાક થોડા ઘણા પ્રમાણમાં સર્વત્ર થાય છે. પશ્ચિમભાગના બાગાયત પ્રદેશમાં નારિએળ, કેળાં, શેરડી, પાન, કાંદા, શાકભાજી વગેરે ઉત્પન્ન થાય છે વસઈ અને માહીમ તાલુકામાં કેળાં અને સાષ્ટી તાલુકામાં નારિએળની મોટી મોટી વાડીઓ આવેલી છે. વસઇનાં લાલ અને લીલા રંગનાં કેળાં અને ખાવાનાં પાન જાણીતાં હોય, તે અહીંથી ઘણા દેશોમાં રવાના થાય છે. આ બાગાયતી ભાગમાં વેંગણ, બટાટા, કોબી વગેરે શાકભાજી પુષ્કળ થાય છે. સમુદ્ર કિનારે ઉમેળે, ભાઈંદર, રાઇ, તુર્ભે અને બેલાપુરમાં

મીઠાના અગર છે અને પુષ્કળ મીઠું પકવવામાં આવે છે. પૂર્વ ભાગમાં જંગલ હોવાને લીધે તેમાં સાગ, સીસમ, ખેર વગેરે ઇમારતી લાકડાં તેમજ બાંણુ, સાકટી વગેરે પણ પુષ્કળ છે. જંગલમાંથી ઔષધી વનસ્પતિ પણ પુષ્કળ મળી આવે છે. ભિંવડી તાલુકામાં હરડાંની ઉત્પન્ન પુષ્કળ છે.

**નિકાસ થતી ચીજો:**—ભાત, મીઠું, નારિએળ, કેળાં, ખાવાનાં પાન અને ઇમારતી લાકડાં.

**વસ્તી:**—થાણા જિલ્લામાં મૂળના રહેનારા અનાર્ય લોકો છે. તેઓની જાત વારલી, ઠાકૂર, કાતકરી, ડુંગરકોળી, વૈતી, માંગેલા વગેરે એ લોકો સાધારણપણે હિંદુ ધર્મ પ્રમાણે વર્તે છે, તેથી હિંદુમાં ગણાય છે. એ લોકો જંગલમાં રહે છે. હાલ કેટલાક શહેરના ભાગમાં આવીને વસેલા છે, તે ખેતીની મજુરી અને જંગલનાં ભાડાં કરીને ગુજરાન ચલાવે છે. વસઇ અને સાષ્ટી તાલુકામાં મૂળના હિંદુ લોકોને, પોર્ટુગીઝ લોકોએ વટલાવીને ખ્રિસ્તી કરેલા લોકોની વસ્તી છે, એ લોકો ખેતી અને બાગાયતી પેદાશ ઉપર પોતાનો નિર્વાહ ચલાવે છે. ડાહાણું, માહીમ, વસઇ અને સાષ્ટી તાલુકામાં માછીમાર કોળી લોકોની વસ્તી છે, તેઓની હિંદુ અને ક્રિશ્ચિઅન એવી બે જાતો છે. એ સિવાય માંગેલા અને વૈતી એ નામની જાત માછલાં મારવાનો અને સમુદ્રમાં વહાણો ફેરવવાનો ધંધો કરે છે. **પારસી લોક:**—ધર્મ સાચવવા માટે ઇરાનથી આવી પ્રથમ સંજાણ બંદરે ઉતર્યા હતા. એ લોકોની વસ્તી ડાહાણું, માહીમ અને ઉંબરગામપેટામાં વિશેષ છે. એ સિવાય

બ્રાહ્મણ, મરાઠા, પાંચકળશી, જૈન અને મુસલમાન લોકોની વસ્તી છે. એકંદરે આ જિલ્લાની વસ્તી સુમારે **દશ લાખ** છે, અને દિવસે દિવસે વસ્તીમાં વધારો થતો જાય છે.

**વેપારનાં માર્ગો:-આગગાડીના રસ્તા:**—જી. આઈ. પી. રેલ્વે મુંબઈથી નીકળી દાદર, કુર્લી અને થાણા શહેરોમાં થઇ કલ્યાણ સુધી ગયા પછી તેના બે ફાંટા થએલા છે. એક ફાંટો દક્ષિણ તરફ પુને ગએલો છે, અને બીજો ઉત્તર તરફ શહાપુર તાલુકામાં થઈ થળઘાટના ડુંગરોમાંથી નાશીક તરફ ગએલો છે. બીજી બી. બી. સી. આઇ. રેલવે મુંબઇથી નીકળી સાષ્ટી, વસઇ, માહીમ અને ડાહાણું તાલુકામાં થઇ સુરત તરફ ગએલી છે. મુંબઇથી વિરાર સુધી સુમારે ૩૪ ગાડીઓ અને કલ્યાણ સુધી સુમારે ૩૮ ગાડીઓ દરરોજ દોડે છે. તોપણ રાહદારીની અડચણ છે. આ ઉપરથી આ ભાગની રાહદારી અને તેને લીધે અહીંની મોંઘવારી કેટલી હશે તેની સહેજ કલ્પના થશે. **બળદગાડીના રસ્તા:—આગ્રારોડ**–આ રસ્તો મુંબઈથી સાષ્ટી, ભિંવડી અને શહાપુર તાલુકામાં થઇ થળઘાટના ડુંગરોમાંથી નાશીક તરફ ગએલો છે. એનો એક ફાંટો ભિંવડીથી વાડા અને મોખાડા તરફ જાય છે. બીજો ફાંટો ભિંવડીથી નીકળીને કલ્યાણ પર થઈને મુરબાડ તાલુકામાંથી પુના જિલ્લામાં જાય છે. બીજો રસ્તો **ઘોડબંદરરોડ:**— આ રસ્તો મુંબઇથી નીકળી વાંદરા અને અંધેરી શહેરોમાં થઇને ઘોડબંદર સુધી ગએલો છે. એ સિવાય વેપાર અને આવવા જવાની સગવડને માટે દરેક તાલુકામાં નાની મોટી સડકો આવેલી છે.

**ખાડીઓ:**—ઉંબરગામ, ડાહાણું, ચિંચણ, તારાપુર, સાતપાટી, કેળવે, દાંતીવરે, વસઈ, થાણા અને કલ્યાણની ખાડીઓ મોટી છે. એમાંથી વહાણો, મોટા મછવા વગેરે સાધનોથી વેપારી માલની આવજા ચાલુ હોય છે.

**બંદરો:**—ઉંબરગામ, ડાહાણું, ચિંચણ, તારાપુર, માહીમ, મનોર, દાંતીવરે, અરનાળા, વસઈ, ભાઈંદર, થાણા, કલ્યાણ, ભિવંડી, તુર્ભે અને બેલાપુર વગેરે મોટાં બંદરો છે.

**વેપાર:**—થાણા જિલ્લો મુંબઈ શહેરને લાગીને આવેલો છે, અને એના પશ્ચિમ તરફનો સમુદ્ર કિનારો ઠેક ઠેકાણે ખાંચાવાળો હોય, મોટા ખાડીઓ પુષ્કળ છે. પૂર્વ તરફ ઘાટમાંથી મોટી મોટી સડકો ઘણે લાંબે સુધી ગએલી છે. તેમજ બે મોટી રેલ્વે આ જિલ્લામાં થઇ હિંદુસ્તાનનાં દૂરના પ્રદેશોમાં ગએલી છે. આ કારણને લીધે આ જિલ્લો સર્વ જાતના વેપારને માટે સગવડવાળો છે. ગુજરાતી, મારવાડી, ભાટીઆ, પારસી, ખોજા, વહોરા વગેરે લોકો વેપારી તરીકે આ જિલ્લામાં આગળ પડતા છે. દક્ષિણી લોકોમાં વેપારી ઘણાજ થોડા છે, ઘણે ભાગે દક્ષિણી લોક નોકરી અને ખેતી ઉપર ગુજરાન ચલાવે છે.

**ભાષા:**—આ જિલ્લાની ભાષા મરાઠી છે, પરંતુ ઉંબરગામ અને ડાહાણું તાલુકામાં ગુજરાતી લોકોની વસ્તી વધારે હોવાથી એ ભાગમાં ગુજરાતી ભાષા બોલાય છે.

## ઉદ્યોગ ધંધો અને કળાકૌશલ્યની ચીજો.

આ જિલ્લાના લોકોનો મુખ્ય ધંધો ખેતીનો છે, બીજો વેપારનો છે. **સુતરાઉ કાપડ:**—કુર્લામાં સુતરાઉ

કાપડ વણવાની બે મોટી મીલો છે, ત્યાં સુતર કાઢીને તેમાંથી ઉત્તમ સુતરાઉ કાપડ વણવામાં આવે છે. થાણામાં થાણા ક્લોથ નામનું કાપડ અને શેતરંજીઓ સારી બને છે. એ સિવાય ભિંવડી, સોપારે, પાપડી અને શહાપુરમાં હાથશાળ ઉપર કાપડ વણવામાં આવે છે. **ગોળઃ**—વસઇ તાલુકામાં સોપારે, આગાશી, વટાર, અરનાળા, મુળગામ વગેરે ઠેકાણે ઉત્તમ ગોળ બને છે, પરંતુ ખાતર અને બાળવાનાં લાકડાંની મોંઘવારીને લીધે એ ધંધો દિવસે દિવસે મંદ થતો જાય છે. જે થોડી ઘણી શેરડી કરવામાં આવે છે, તે આસપાસનાં શહેરોમાં પુષ્કળ ખપે છે; એ કારણથી ગોળનાં કારખાનાં ઓછાં થતાં જાય છે. એ લોકો મુંબઇમાં દૂધ અને શાકભાજી મોકલવામાં તાત્કાળિક ફાયદો મળતો હોવાથી તે ધંધા તરફ વિશેષ લક્ષ આપે છે. **સુકેળાંઃ**—વસઇ તાલુકામાં અગાશી, વટાર, કોપરાડ, બોળીંજ અને વાઘોલી ગામમાં અમુક ઠરાવેલે ઠેકાણેજ આ ચીજ થાય છે. બીજે કોઇપણ ઠેકાણે સુકવેલાં કેળાં થતાંજ નથી. આ જાતનાં કેળાં વસઇ અને માહીમ તાલુકામાં સારાં થાય છે પણ તે અગાશી જેવાં રંગદાર અને સ્વાદિષ્ટ બનતાં નથી. આનું કારણ હવા, પાણી અને જમીનનોજ ગુણ છે. **સુતારકામઃ**—વસઇ અને સાષ્ટી તાલુકામાં પાંચકળશી લોક લાકડાનું ઉત્તમ કોતરકામ કરે છે, પરંતુ એ લોકોને પોતાના કામનું ઉત્તેજન ન મળવાથી એ ધંધો છોડી નોકરી તરફ લક્ષ આપતા થયા છે. પાપડી, ગિરીજ, પડઘે, શહાપુર અને ભિંવડીમાં સારી જાતની ગાડીઓ બાંધવાનાં કારખાનાં છે. ચિંચણમાં કાચની બંગડી બનાવવાનાં કારખાનાં

**૭. વાસણોઃ**—સોપારા, વસઇ, ભિંવડી, થાણા અને શહાપુરમાં કંસારા લોક તાંબા પિત્તળનાં વાસણો બનાવે છે. **મીલોઃ**—વસઈ, કલ્યાણ, શહાપુર, ભિંવડી અને ટીટવાળામાં ચોખાની મીલો છે. **ચુનોઃ**—સાષ્ટી તાલુકામાં ગોરાઇ, માલવણી, મનોરી, આકસે વગેરે ભાગમાં ચુનાનો પત્થરો મળે છે, તેમાંથી બાંધકામને માટે ચુનો પકવવાની ભઠ્ઠીઓ છે. **માછલી મારવાનો ધંધોઃ**—બંદર કિનારેના હિંદુ અને ક્રિશ્ચિઅન કોળી લોકો બારે માસ આ ધંધો કરે છે. અહીંના દરિઆમાંથી ઘણી જાતની માછલી મળે છે, તે સુકવીને બહારગામ મોકલવામાં આવે છે સાષ્ટી તાલુકો મુંબઇ નજીક હોવાથી આ તાલુકામાં આ ધંધો પુર જોશમાં ચાલે છે.

**બેટોઃ**—સાષ્ટી એ મોટો બેટ છે. એ સિવાય દાંતીવરેની ખાડીમાં વાઢીવ, વસઇની ખાડીમાં પાણજુ અને સાષ્ટી બેટને જોડાએલો, ડુંગરથી ઉતનગોરાઇ નનોરી સુધીનો ભાગ એ પણ એક બેટજ છે. સિવાય રાઇમુધેં, મઢ, જુહુ વગેરે નાનાં બેટો છે.

**તળાવ અને ઉના પાણીના ઝરાઃ**—સાષ્ટી તાલુકામાં વિહાર અને તુળસી અને શહાપુર તાલુકામાં તાનસા એ મોટાં તળાવો છે. તેનું પાણી નળવડે મુંબઇ લાવવામાં આવેલું છે. વૈતરણ અને સુર્ય નદીને કાંઠે ઉના પાણીના ઝરા છે. માહીમ તાલુકામાં કોકણેર અને હાલોલબોટ, વાડા તાલુકામાં પિંપળાસ અને ભિંવડી તાલુકામાં વજાબાઇમાં ઉના પાણીના ઝરા છે.

**કિલ્લા**:—કલ્યાણ, થાણા, વસઇ, શિરગામ અને માહીમમાં ભોંયકોટ, અશેરી, ટકમક, તાંદુલવાડી, ગોરે અને માહુલીમાં ડુંગરી કિલ્લા અને અરનાળામાં જંજીરા (દરિઆના બેટ ઉપર કિલ્લો) એ જોવા લાયક કિલ્લા છે.

**દવાખાના**:—ઉંબરગામ, ડાહાણું, ચિંચણ, માહીમ, વસઇ, ભાઇંદર, અંધેરી, વાંદરા, કુર્લા, થાણા, કલ્યાણ, ભિંવડી, વાડા, શહાપુર અને મુરબાડમાં સાર્વજનીક સરકારી દવાખાનાં છે.

## દિવાની કોર્ટ અને મ્યુનિસિપાલિટિ.

**કોર્ટ**:—જિલ્લાની મુખ્ય કોર્ટ થાણામાં છે. તે સિવાય ડાહાણું, વસઇ, કલ્યાણ, ભિંવડી, મુરબાડ અને થાણામાં સબજજ કોર્ટો છે, તેમાં લોકોની લેવડદેવડના દાવાનું એટલે ન્યાય ચુકવવાનું કામ ચાલે છે.

**મ્યુનિસિપાલિટિ**:—થાણા, કલ્યાણ, કુર્લા, ભિંવડી, વાંદરા, અને વસઇમાં મ્યુનિસિપાલિટિ છે. તે શહેરનું આરોગ્ય, શિક્ષણ, સ્વચ્છતા વગેરે કામ કરે છે.

**તારઓફિસ**:—ડાહાણું, પાલઘર, વસઇ, ભાઇંદર, અંધેરી, સાંતાક્રુઝ, વાંદરા, કુર્લા, ઘાટકોપર, થાણા, ભિંવડી, વાડા, મોખાડા, કલ્યાણ અને શહાપુરમાં તારઓફિસો છે. તે સિવાય દરેક રેલ્વે સ્ટેશનો પર રેલ્વે મારફત તારનું કામ ચાલે છે.

**જોવા જેવાં સ્થળો**:—માહીમ તાલુકામાં સફાલા પાસે વૈતરણી નદી ઉપરનો પૂલ, વસઈ તાલુકામાં વસઇ તથા અરનાળાના કિલ્લા, અને નિર્મળની સમાધી, સાષ્ટી

તાલુકામાં ભાઇંદરનો આગગાડીનો પૂલ, અને કાનેરીની ડુંગરમાં કોરી કાઢેલી ગુફા, ભિંવડી તાલુકામાં વજ્રેશ્વર પાસે ઉના પાણીના ઝરા તથા દેવાલય અને કવાડની સમાધી, કલ્યાણ તાલુકામાં અંબરનાથનું દેવાલય અને મલંગઢ, શહાપુર તાલુકામાં તાનસા તળાવ અને થળઘાટના ડુંગરોમાંથી કોરીને કાઢેલી રેલ્વે (બોગદું) એ સર્વ આ જિલ્લામાં જોવા જેવા છે.

# ભાગ બીજો.

## પ્રવાસ વર્ણન—સફર પહેલી.

હમણા સુધી તમને નકશાની મદદથી થાણા જિલ્લાની સામાન્ય માહીતી પુષ્કળ થઇ છે. આ જિલ્લાના પૂર્વ ભાગમાંથી જી. આઇ. પી. રેલ્વે અને પશ્ચિમ ભાગમાંથી બી. બી. સી. આઇ. રેલ્વે ગએલી છે, મધ્ય ભાગમાં બળદ ગાડીની સડકો આવેલી છે. તેથી મુસાફરીની ઘણીજ ઉત્તમ સગવડ છે. માટે આપણે પણ આ જિલ્લામાં મુસાફરી કરી જોવા જેવાં સ્થળો, લોકોના રીતરિવાજ, વેપાર રોજગાર અને હુન્નર ઉદ્યોગ વગેરેની માહીતી મેળવીએ. પહેલાં આપણે જિલ્લાનાં મુખ્ય ઠેકાણે જઇએ.

**થાણાઃ**—જિલ્લાનું મુખ્ય શહેર છે. અહીં જિલ્લાના અધિકારી કલેકટર સાહેબની કચેરી છે. એ ઠેકાણું આપણા ગામડાનાં પ્રમાણમાં ઘણું મોટું છે, માટે એને શહેર કહેવામાં આવે છે. આ શહેરના રસ્તા મોટા અને પહોળા

છે. રસ્તાની બંને બાજુએ મોટાં ઉંચાં સુંદર ઘરો હારબંધ આવેલાં છે. રાત્રે પ્રકાશ માટે ઠેકાણે ઠેકાણે બત્તીની સગવડ કરેલી જોવામાં આવે છે. બજારમાં જુદા જુદા માલની મોટી મોટી દુકાનો આવેલી છે. શાકભાજીના વેચાણ માટે ખાસ સ્વતંત્ર મારકીટ છે, તેમાં હરરોજ ઘણી જાતની તાજી શાકભાજી વેચાવા આવે છે. બજારમાં માણસો, ટાંગા, ગાડી ઘોડા વગેરેની પુષ્કળ ધમાલ ઉડી રહેલી દેખાય છે. અહીંઆ ઘણું કરીને કોઇ નિરૂદ્યમી જોવામાં આવતું નથી. જે તે પોતપોતાના ધંધામાં રોકાએલા રહે છે. અહીં એક સરકારી હાઇસ્કુલ અને ત્રણ મોટાં ધર્માદા દવાખાનાં છે. પાણીને માટે શહેરમાં ઠેકઠેકાણે નળોની સગવડ કરેલી જોવામાં આવે છે એવા મોટા શહેરમાં વ્યવસ્થા રાખવા માટે એક મંડળ હોય છે તેને મ્યુનિસિપલ કમિટિ કહે છે. એ કમિટિ શહેરમાં વસનારા લોકો પાસેથી ઘરવેરો, જગાત વગેરે કર વસુલ કરીને તે પૈસા વડે શહેરની વ્યવસ્થા, આરોગ્ય, સ્વચ્છતા, શિક્ષણ, દિવાબત્તી વગેરેની તજવીજ રાખે છે. આ જુઓ, અહીં એક જુનો મજબુત ભોંયકોટ કિલ્લો છે. શત્રુ નુકશાન ન કરી શકે એવા ઈરાદાથી આસપાસ મજબુત ઉંચો કોટ બાંધી બંદોબસ્ત કરેલો હોય છે, તે જગાને કિલ્લો કહે છે. જમીન ઉપર બાંધેલા કિલ્લાને ભોંયકોટ કહે છે. ચોરી, મારામારી વગેરે ગુના કરવાથી શિક્ષા પામેલા કેદીઓને અંદર રાખેલા છે. આપણા ગામડાંના પ્રમાણમાં આ શહેર ઘણું મોટું અને સુંદર છે.

## સફર બીજી.

હવે આપણે પૂર્વ તરફનો જંગલ પ્રદેશ જોવા જઈએ. આ જંગલવાળો પ્રદેશ ઉંચો હોવાથી ત્યાં શિઆળામાં ટાઢ વધારે પડે છે. ગામો દૂર દૂર આવેલાં છે. દુકાનો જુજ છે. આપણે પણ મુસાફરીમાં જોઇતો સામાન, જેવાં કે—ગરમ કપડાં, થોડું ઘણું સુકું પાકું ખાવાનું, ખર્ચ માટે પૈસા અને થાણા જિલ્લાનો નકશો એ ચીજો સાથે લેવાની જરૂર છે. કારણ કે એ ભાગમાં દુકાનો જુજ હોવાથી જોઈએ તે વખતે સામાન મળવાનો સંભવ નથી. ચાલો, આ જુઓ થાણા સ્ટેશન. હવે આપણે નાશીક તરફ જનારી ગાડીમાં બેસીએ. આપણી ગાડી થાણાની ખાડી મુકી આગળ આવી. નકશામાં થાણાની ખાડી જુઓ અહીંથી આગળ કલ્યાણ સુધીના પ્રવાહને કલ્યાણની ખાડી કહે છે. ભાતસા અને કાળુ નદી અહીંઆં મળે છે. નદી જ્યાં આગળ દરિઆને મળે છે તે જગ્યાને નદીનું મુખ કહે છે—નદીના મુખવાટે દરિઆનાં ભરતીનું પાણી જ્યાં સુધી જાય છે તેટલા ભાગને ખાડી કહે છે. અરે! આ સામે જુઓ. કેવડો મોટો ઉંચો ડુંગર આડો પડેલો દેખાય છે. હવે આપણી ગાડી આ ડુંગર પરથી કેમ જશે? આ જુઓ, ડુંગર પાસે આવ્યો. એને પારસિકનો ડુંગર કહે છે. આ ડુંગરને કોરીને તેમાંથી આગગાડીનો રસ્તો કરવામાં આવેલો છે એને બોગદું કહે છે. તે જુઓ, તેમાંથી બીજી ગાડી કેવી એકદમ બહાર આવી, એ આપણને મોટી ગમત જોવાની મળી. હવે આપણી ગાડી એ બોગદામાંથી પેલી તરફ ચાલી.

**કલ્યાણઃ**—એ મોટું રેલ્વેનું સ્ટેશન છે. એ શહેર મુસલમાની રાજ્ય વખતથી પ્રસિદ્ધ છે. તે વખતે એ એક મોટા સુબાનું મુખ્ય ઠેકાણું હતું. શહેરના ઘરો અને વાડા ઘણા જુના દેખાય છે, તે ઉપરથી એ ઘણું જુનું શહેર હશે એમ લાગે છે. ઉલ્હાસ નદી ઉપરનો આ મોટો પુલ જુઓ. એ ઉપરથી ભિંવડી તરફ સડક ગએલી છે. અહીંથી રેલ્વેના બે ફાંટા થએલા છે માટે એને જંકશન કહે છે. એક ફાંટો નાશીક તરફ અને બીજો પુના તરફ જાય છે. આપણે નાશીક તરફની ગાડીમાં બેસી શહાપુર તાલુકામાં જઇએ. આ તાલુકામાં થઇને જતાં રેલ્વેની બંને બાજુએ એક સરખાં જંગલો અને ડુંગરો દેખાય છે. વચ્ચે વચ્ચે નાનાં નાનાં ગામડાંઓ નજરે પડે છે. મોટી વસ્તીનું એકપણ ગામ દેખાતું નથી. દરેક સ્ટેશન પર ઇમારતી લાકડાં અને કોલસાના મોટા મોટા ઢગો જોવામાં આવે છે. બાળવાનાં લાકડાં રેલ્વે રસ્તે મોકલવામાં ખર્ચ ઘણો પડતો હોવાથી તેના કોલસા બનાવીને તે બહારગામ રવાના કરવામાં આવે છે.

**માહુલીનો કિલ્લો**—આસન ગામ સ્ટેશનથી પશ્ચિમમાં ચાર માઈલ ઉપર માહુલીનો ઉંચો ડુંગર દેખાય છે તે જુઓ. એના ઉપર કિલ્લો છે. આ ઠેકાણું પેશ્વાના વખતમાં ઘણું પ્રસિદ્ધ હતું. કિલ્લાપર જતાં સાગનું જંગલ આવે છે. સાગનું લાકડું ટકાઉ અને સફાઇદાર હોય છે, માટે તે ઘર બાંધવાનાં કામમાં આવે છે. હાલ ઉનાળો હોવાથી સાગનાં પાંદડાં ખરી પડેલાં છે તેથી તમને આ મોટાં મોટાં ઝાડો સુકાઈ ગએલાં લાગતાં હશે. પરંતુ તમે જો ચોમાસામાં

અહીં આવશો ને જોશો તો એજ ઝાડો પાંદડાંથી ભરપુર લીલાંછમ દેખાશે. વળી ઘાસ વેલા વગેરે વધીને અંદર ફરી પણ ન શકાય એવું ભયંકર, ખીચોખીચ જંગલ બનેલું જોશો. તેમાં વરૂ, ડુક્કર, મોર વગેરે જંગલી પશુઓ અને પક્ષીઓનાં ટોળેટોળાં આમ તેમ આનંદે ફરતાં દેખાશે. વચ્ચે વચ્ચે લીલી કુંપળોવાળાં મહુડાંનાં ઝાડો દેખાય છે. આ ઝાડનાં ફૂલમાંથી દારૂ બનાવવામાં આવે છે. બીમાંથી તેલ કાઢે છે તે ખાવાનાં કામમાં આવે છે. આ **સીસમ**નાં ઝાડો જુઓ. એનું લાકડું કાળા રંગનું હોય છે. તેનાં ખુરસી, ટેબલ, પલંગ, કબાટ વગેરે ફરનીચર બને છે. સર્પ જેવાં ઝેરી જનાવર ઘરમાં આવે તો સીસમનાં લાકડાનો ધુમાડો કરવાથી બહાર નીકળી જાય છે. આ **ખેર**નાં ઝાડો જુઓ. આ ઝાડનું લાકડું લાલાશ પડતું હોય છે. તે પાણીમાં અથવા જમીનમાં કહોતું નથી, માટે પાણીમાં બાધકામ કરવા માટે એનો ઉપયોગ કરે છે. ખેરનાં લાકડામાંથી પાનમાં ખાવાનો કાથો બનાવે છે. સીસમ અને ખેરનું લાકડું પાણીમાં ડૂબે છે, બીજા કોઈ પણ જાતનું લાકડું પાણીમાં ડુબતું નથી.

**શાહાપુરઃ**—એ તાલુકાનું મુખ્ય ઠેકાણું છે. ગામ સ્ટેશનથી દોઢ માઇલ દૂર છે. અહીંની ગંગાનું રમણીય સ્થાન જુઓ. આપણે પણ અહીં ગંગામાં નાહી લઇ થોડું લઇ થોડું સુકુંપાકું ખાઇ લઇએ.

**તાનસા તળાવઃ**—આ તળાવ આટગામ સ્ટેશનથી આઠ માઈલ ઉપર, અઘઈ ગામ પાસે, તાનસા નદીમાં મોટો બંધ બાંધી, મુંબઇ મ્યુનિસિપાલિટિએ તૈયાર કરેલું છે.

**ચારે બાજુએ જમીન અને વચ્ચે પાણીનો મોટો જથો હોય છે તેને તળાવ કહે છે.** નકશામાં તાનસા નદીનું મૂળ જુઓ. **નદી જે ઠેકાણેથી નીકળે છે તેને નદીનું મૂળ કહે છે.** ચારે બાજુ જંગલ અને ડુંગરો અને તેની વચ્ચે પાણીનું મોટું તળાવ, એ દેખાવ ઘણો આનંદકારી લાગે છે.

**કસારાઃ**—આ ઠેકાણું સહ્યાદ્રિ પર્વત પર હોવાને લીધે ઘણું ઉંચાઈ પર આવેલું છે. ડુંગર ઘણો ઉંચો **અને લાંબો પસરેલો હોય તેને પર્વત કહે છે.** અહીંથી આજુબાજુનો પ્રદેશ કેટલો નીચો દેખાય છે! પર્વતનાં ઉંચા ઉંચાં શિખરો, પર્વતની ઢાળ પડતી બાજુઓ અને તેમાં જંગલ, એ બધું જોતાંજ પરમેશ્વરની આશ્ચર્ય-કારક બનાવટનું ભાન થાય છે. એ પર્વતની બાજુઓમાં અગવડ જગ્યાએ મધમાખીઓ મધપુડો બનાવે છે. તેમાંથી મધ અને મીણ કાઢી અહીં રહેનારા ઠાકૂર લોકો બજારમાં વેચવા માટે લાવે છે. એ ચીજો ઔષધમાં ઘણી ઉપયોગી છે. આ સામે ઠાકૂર જાતિના લોકો ઉભેલા છે તે જુઓ. એ લોકોની રહેણી સાદી છે. એ લોકો ઇમાની હોય છે અને બનતાં સુધી જુઠું બોલતા નથી. એ લોકો ચોમાસામાં ખેતીની મજુરી અને બીજી રૂતુમાં જંગલનાં ભાડાં કરી ગુજરાન ચલાવે છે. એ લોકો અભણ છે. હવે આપણી ગાડી સહ્યાદ્રિ પરથી થળઘાટનાં બોગદાં પાસે આવી. આ જુઓ, મોટા મોટા ડુંગરો કોરીને તેમાંથી આગગાડીનો રસ્તો આગળ નાશીક જિલ્લામાં લીધેલો છે. એ બોગદાં સુમારે ૨૦-૨૫ છે. એમાંથી આગગાડી પસાર થતાં અંધારૂં

પડે છે, માટે દિવસે પણ ગાડીમાં દિવા સળગાવે છે. અહીં આપણા જિલ્લાની હદ પુરી થઇ આપણી આ મુસાફરી ઘણી મઝાની થઇ. એ મુસાફરીમાં આપણે ઘણા સુંદર દેખાવો જોયા. નાનાં પ્રકારનાં પ્રાણી અને વનસ્પતિ જોયાં અને તેનો ઉપયોગ પણ જાણવામાં આવ્યો. અહીં આપણે થોડો વખત વિશ્રાંતિ લઇ પછી ખાઇ લઈએ અને પાછા કલ્યાણ જઇએ.

## સફર ત્રીજી.

હવે આપણે પુના તરફ જનારી ગાડીમાં બેસી કલ્યાણ તાલુકો જોઈએ.

**અંબરનાથ:**—અહીં શંકરનું સ્વયંભૂ સ્થાન છે. મહાશિવરાત્રીને દિવસે મોટી જાત્રા ભરાય છે.

**જાંભૂળ:**—બદલાપુર સ્ટેશનથી ત્રણ માઇલ ઉપર છે. અહીં ખેડુતના છોકરાંને ખેતીનું શિક્ષણ આપવાની એક ખેતીવાડીની નિશાળ છે. વિદ્યાર્થીઓને સ્કોલરશીપ મળે છે અને મફત શીખવવામાં આવે છે. નિશાળને લગતી બોર્ડીંગની પણ વ્યવસ્થા કરેલી છે. અહીં શીખીને તૈયાર થએલા વિદ્યાર્થીઓ ખેતીમાં સારો સુધારો કરી જાણે છે. શહાપુર અને કલ્યાણ બંને તાલુકા જંગલવાળા છે. આ તાલુકામાં ઉનાળામાં પાણીની ટંચાઇ પડે છે, તેને લીધે શાકભાજી થતાં નથી. ચોમાસામાં વરસાદ વધારે હોય છે તેથી ભાત ઘણું પાકે છે હવે આપણે આ જંગલવાળા તાલુકા છોડી મુંબઈ જનારી ગાડીમાં બેસી પાછા થાણે જઇએ.

## સફર ચોથી.

હવે આપણે કલ્યાણ તાલુકો છોડી સાષ્ટી તાલુકામાં આવ્યા. આ તાલુકામાં જંગલ ઓછુ, પ્રદેશ સપાટ, વસ્તી ઘાડી, ઠેકઠેકાણે મોટા મોટા બંગલા અને રસ્તાઓ, અને માણસો, ગાડી, ટાંગા, ઘોડા વગેરેની આવ જા અતિશય દેખાય છે. હમણા સુધી જોએલા જંગલવાળા તાલુકા કરતાં આ પ્રદેશની શોભા ઓરજ છે.

કુર્લા:—ઘાડી વસ્તીનું શહેર છે, માટે અહીં મ્યુનિસિપાલિટિ છે. સુતરાઉ કાપડ વણુવાની બે મીલો છે તે જુઓ. એમાં લોખંડી નિર્જીવ સંચાઓ કપાસમાંથી સુતર કાઢી ભૂલ વગરનું ઉત્તમ કાપડ વણે છે, એ જોઈ નવાઈ લાગે છે. સંચાઓ શોધનારને ધન્ય છે!

દાદર:—આ શહેર મુંબઈ બેટમાં આવેલું છે. અહીં મોટા મોટી ઇમારતો અને મોટા મોટા રસ્તા છે. રસ્તા પર જનારા આવનારા લોકો, ગાડી ખટારા, મોટર વગેરેની કેટલી બધી ભીડ દેખાય છે! તેમાંથી આગળ જવા માટે રસ્તો પણ મળી શકે એમ નથી. ચાલો, આપણે પશ્ચિમ તરફના બી. બી. સી આઈ. રેલ્વેના દાદર સ્ટેશનથી ગાડીમાં બેસી આગળ જઈએ.

વાંદરા:—અહીં મુંબઇ બેટની હદ પુરી થઈ અને પછી થાણા જિલ્લાની હદ શરૂ થઈ. આ શહેર દરિઆ કિનારે આવેલું છે અને ચારેગમથી ખુલ્લું છે માટે અહીંની હવા સારી છે. અહીંઆ ગામડાનાં પ્રમાણમાં કેટલી બધી સગવડ છે. જુઓ, ઘેર ઘેર પાણીના નળ, પહોળા અને

સ્વચ્છ રસ્તા, રસ્તાપર ગ્યાસની બત્તીઓ, ભાડુતોને માટે બાંધેલાં સુંદર ઘરો, ભાડુતી ગાડીઓ, વિકટોરિઆ, મોટરો, દરેક સામાન મળી શકે એવી મોટી મોટી દુકાનો, મોટી મોટી નિશાળો, દવાખાનાં, અનેક પ્રકારનાં ઉદ્યોગો વગેરે આવા પ્રકારની સગવડો ગામડાંમાં હોતી નથી; અને તેટલા માટે અહીં મોટા મોટા યુરોપીઅન ઓફીસરો અને શ્રીમંત લોકો રહે છે. મહેનતુ માણસોને પૈસા કમાવાની તક મળે છે. ગરીબ લોકોને ભણવાનું અહીં સહેલું પડે છે. અહીંની મ્યુનિસિપાલિટિએ પ્રાથમિક શિક્ષણ મફત અને ફરજીઆત કરેલું છે. સુધરેલા લોકો રહેતા હોવાથી વ્યવસ્થા અને સ્વચ્છતા સારી જોવામાં આવે છે. એવા એવા પુષ્કળ ફાયદા છે. ઉપર ગણાવેલા ફાયદા સાથે સાથેજ કેટલીક ઉણપ પણ દેખાય આવે છે. જેવી કે, ઘરો પાસે પાસે અને વસ્તી ગીચ હોવાથી હવા ખરાબ રહે છે, ચાની હોટલો, નાટક, સીનેમા ઇત્યાદી ગમતનાં અને મોજશોખનાં સાધનો હોવાથી, પુષ્કળ પૈસા ખર્ચ થાય છે, માટે **શહેરમાં રહેનારા લોકોએ ખરાબ હવા અને મોજશોખનાં ખર્ચથી સંભાળીને રહેવાની જરૂર છે.** આપણે પશ્ચિમ બાજુની ટેકરીપર ચઢીએ, અહીંથી શહેરનો અને સમુદ્રનો દેખાવ કેવો સુંદર લાગે છે! કેવો મોટો અગાધ અને ભયંકર સમુદ્ર આ! એ અરબસ્તાન દેશ સુધી ગએલો છે માટે એને **અરબી સમુદ્ર** કહે છે. ચાલો, આપણે પાછા આગગાડીમાં બેસી આગળ જઈએ. આ ભાગમાં રેલ્વેની બંને બાજુએ મોટી મોટી કલમી આંબાની વાડીઓ આવે છે. વચ્ચે વચ્ચે પડતર જમીનમાં ઉંચાં ઉંચાં તાડના ઝાડો નજરે પડે છે. દરિઆ

કિનારે મોટી મોટી નારિએળની વાડી દેખાય છે. નારિએળનાં ઝાડને સમુદ્ર કિનારો માફક હોય છે. તાડ અને નાળિએરી એકજ વર્ગનાં ઝાડો છે.

કાન્હેરીઃ—આ ઠેકાણું બોરીવલી સ્ટેશનથી પૂર્વમાં ચાર માઇલ ઉપર ડુંગરમાં આવેલું છે. આ જુઓ, ડુંગરને કોરીને તેમાં મોટાં ઘરો જેવા નકશીદાર ઓરડા અને ચિત્રો વગેરે બનાવેલાં હોય છે તેને ગુફા કહે છે. આ ગુફામાં જુદા જુદા ૧૦૦ ઓરડાઓ કોરીને બનાવેલા છે, એમાં સુમારે ૭૦૦૦ માણસો રહી શકે. ઠેકાણે ઠેકાણે મીઠું પાણી ભરી રાખવાને માટે મોટી મોટી ૩૨ ટાંકીઓ છે. ઉપર જવા માટે ૬૩૦ પગથીઆં છે. મુખ્ય ઓરડાના દરવાજા ઉપર ૧૪ હાથ ઉંચી બે ભવ્ય મુર્તિ કોતરેલી છે. કેટલું બધું જોરાવર અને મજબુત કામ આ! આ આવા મોટા ઘરમાં લાકડાં અને નળીઆંની બીલકુલ જરૂર પડેલી નથી. કાન્હા (કૃષ્ણ) તેનો ગિરિ (પર્વત) એટલે કાન્હાગિરિ અથવા કાન્હેરી એવું એનું નામ પડેલું છે. અહીં એક તળાવ છે. આપણે અહીંના તળાવમાં નાહીને ખાઇ લઇએ. પછી બોરીવલીનાં બજારમાંથી આફૂસ, પાથરી વગેરે કલમની કેરી લઈ આગળ જઈએ.

ભાઈંદરઃ—આ જુઓ. પશ્ચિમ તરફ રાઈ અને ઉત્તર તરફ ખાડી, પેલી તરફ વસઇ ગામ સુધી મીઠાનાં અગરો છે. અહીં વહાણો રાખવા માટે ખાડીના કાંઠા પર ધક્કો બાંધેલો છે. આ વખતે ભરતી ચઢવા માંડેલી હોવાથી પાણી વધતું જાય છે, અને તેને લીધે ધક્કો પાણીમાં ડુબી ગએલો

છે. દરરોજ ચંદ્ર ઉગે ત્યારે અને આથમે ત્યારે દરિઆનું પાણી ચઢે છે તેને ભરતી કહે છે. ત્યારપછી વધેલું પાણી ધીમે ધીમે ઓછું થઈ જાય છે તેને ઓટ કહે છે. ઓટ થતાં આ ધક્કો ઉઘાડો પડશે, તે જુઓ. સામેથી મીઠાંની ગુણો ભરીને વહાણો આવતાં દેખાય છે, એ થોડા વખતમાં ધક્કા પાસે આવી પહોંચશે. પણે માલગાડી ઉભેલી છે તેમાં એ ગુણો ભરાઇને રવાના થશે. એ પ્રમાણે રોજ હઝારો ગુણ મીઠું દૂરના દેશોમાં રવાના થાય છે. આ પશ્ચિમે દરિઆથી પૂર્વમાં થાણા સુધી પાણીનો મોટો પ્રવાહ જણાય છે એને વસઈની ખાડી કહે છે. નકશામાં જુઓ. વસઈની ખાડી, થાણાની ખાડી અને કલ્યાણની ખાડીનો સંગમ કેવો સરસ લાગે છે! આવી પુષ્કળ ખાડીઓ જે પ્રદેશમાં હોય છે તે પ્રદેશમાં માલ લાવવા લઈ જવાનો ખર્ચ ઓછો પડતો હોવાથી વેપાર સારો ચાલે છે. આ જુઓ. ખાડી ઉપર કેવડો મોટો મજબુત પૂલ બાંધેલો છે! અને તે પરથી પેલી ગાડી કેવી ધીમે ધીમે આવે છે.

ચાલો, હવે આપણે મીઠાના અગરમાં જઇ મીઠું કેવી રીતે પકવે છે તે જોઇએ. આ મીઠાનો અગર છે. તમારી સામે પાણીનો મોટો સંગ્રહ કરી રાખેલો દેખાય છે એને ખજાનો કહે છે. અમાસ અને પૂનેમ ઉપર ભરતીનાં પાણી ખૂબ વધે છે તેને ઉધાન કહે છે. તે વખતે આ ખજાનામાં પાણી ભરી લે છે. એ ખજાનાની પેલી તરફ નીચાણમાં ચોરસ કયારા કરેલા દેખાય છે. એ કયારામાં ખજાનામાંથી જોઇએ તે પ્રમાણમાં પાણી ભરી લે

છે. એ પાણી સૂર્યના તાપથી સુકાઇને પાંચ છ દિવસમાં ક્યારામાં મીઠાના ગાંગડા બંધાઇ જાય છે. એ પ્રમાણે તૈયાર થએલું મીઠું પેલો માણસ એકઠું કરે છે તે જુઓ. પેલી તરફ સરકારકુનની કચેરી છે એ સરકારી માણસ છે અને મીઠાં પરથી સરકારી જગાત વસુલ કરે છે. હવે ચાલો આપણે આ મીઠાનો અને કલમી આંબાનો તાલુકો છોડી વસઈ તાલુકામાં જઇએ. પૂલ પરથી જતાં અકસ્માત ન થાય માટે આપણી ગાડી કેવી ધીમે ધીમે ચાલે છે. એને લીધે ખાડીની પશ્ચિમે વસઈના કિલ્લાનો દેખાવ કેવો સુંદર લાગે છે! કિલ્લામાંથી મોટી મોટી જુની ઇમારતો જાણે ઉંચું ડોકું કરીને જોતી હોય એમ લાગે છે.

પાણજુ બેટ:—પૂલ ઉપરથી આગળ આવ્યા એટલે આ બેટ આવ્યો. એ પાણજુ બેટ છે. **ચારે બાજુ પાણી અને વચ્ચે જમીન હોય તેને બેટ કહે છે.** આ બેટની આગળ પેલો વસઈનો પૂલ જુઓ.

વસઇ:—આ શહેર વસઇ સ્ટેશનથી ચાર માઇલ પર આવેલું છે. અહીંઆ પોર્ટુગીઝના વખતનો મોટો ભવ્ય કિલ્લો છે. પોર્ટુગીઝ લોકો અહીંઆં રહીને આજુબાજુના હિંદુ લોકને વટલાવતા અને ઘણો જુલમ કરતા તેથી પહેલા બાજીરાવ પેશ્વાના ભાઈ ચીમનાજી આપ્પાએ લડાઇ કરી આ કિલ્લો કબજે કર્યો; અને પોર્ટુગીઝ લોકોને હાંકી કાઢયા. હમણા એ કિલ્લો કેટલો ભાંગી તુટી હાલતમાં છે! કિલ્લાની ભીંત, અંદરની ઇમારતો, પ્રાર્થના મંદિર વગેરે ઉપર ઝાડો ઉગી તદ્દન ખરાબ હાલતમાં છે. કિલ્લાની

જબરજસ્ત ભીંત, મોટી ઇમારતો, પ્રાર્થના મંદિર અને તેની બંને બાજુએ સમુદ્રનો ઘેરાવો, એ જોઇને આપણને નવાઈ લાગ્યા વગર રહેતી નથી. કિલ્લાની બહાર બંદર છે, ત્યાં વહાણો રાખવા માટે ધક્કો બાંધેલો છે. **સમુદ્ર અથવા ખાડીને કાંઠે વહાણો રાખવાની ઉત્તમ સગવડ કરેલી હોય છે તેને બંદર કહે છે** અહીંનાં લાલ કેળાં અને ખાવાનાં પાન વખણાય છે. આપણે પણ થોડાં લાલ કેળાં ખરીદી લઇએ.

**નિર્મળ:**—આ જાત્રાનું ઠેકાણું સોપારા સ્ટેશનથી ચાર માઇલ ઉપર છે. અહીં સંકેશ્વર મઠના શંકરાચાર્ય **શ્રી વિદ્યાશંકર તીર્થ**ની સમાધી છે. કારતક વદ ૧૧ ને દિવસે મોટી જાત્રા ભરાય છે. ચાલો, પેલો પુજારી ઉભેલો છે, તેને આપણે અહીંની હકીકત પૂછી વાકેફ થઇએ. આ ઠેકાણું ઉંચી ટેકરી પર આવેલું હોવાથી અહીંથી ચારે બાજુએ કાંદા, બટાટા, કોબી, આલકોલ, શેરડી અને કેળાંનાં ખેતરો એક સરખાં નજરે પડે છે. અહીંથી આપણે થોડી શેરડી વેચાતી લઇ આગળ ચાલીએ.

**આગાશી:**—આ ગામ વિરાર સ્ટેશનથી ત્રણ માઇલ ઉપર છે. અહીં બાગાયતી પાક પુષ્કળ થાય છે. સડકની બંને બાજુએ ખેતરોમાં માંડવા દેખાય છે, તે કેળાં સુકવવા માટે બાંધેલા છે. રાજેળી નામની એક ટકાઉ કેળાંની જાત છે. તે પાકે એટલે તેને સુકવીને સુકેળાં કરે છે. આ જાતનો મેવો બીજે કોઇપણ ઠેકાણે થતો નથી. આ બસરાઇ કેળાંની જાત જુઓ, ઘણીજ ઠીંગણી છે. એનાં લીલાં કેળાં પણ

ઘણા દિવસ ટકે છે. તે માટે આપણે પણ થોડાં સુકેળાં અને બસરાઇ કેળાં ઘેર લઈ જવા માટે ખરીદી લઇ આગળ જઇએ.

**અરનાળાઃ**—આ ગામ આગાશીથી બે માઇલ ઉપર દરિઆ કિનારે આવેલું છે. આગાશીની પેઠે અહીં પણ પુષ્કળ બાગાયતી પેદાશ થાય છે. અહીં નારિએળની વાડીઓ છે. ત્યાંથી પાણી પીવા માટે કુમળાં નારિએળ લઇએ. કુમળાં નારિએળનું પાણી ઘણું સરસ લાગે છે. આ જુઓ, દરિઆમાં સુરક્ષિત મજબુત કિલ્લો દેખાય છે. **સમુદ્રમાં બાંધેલા કિલ્લાને જંજીરો કહે છે.** કિલ્લાની બહાર ૬૦–૭૦ કોળી લોકોનાં ઘરો છે. એની ચારે બાજુએ ખારૂં પાણી હોવાથી ગામને પુરૂં પડે એટલા મીઠા પાણીનો સંગ્રહ ત્યાંજ કરેલો હોય છે. આ કિલ્લા ઉપરથી સમુદ્રનો દેખાવ કેવો મઝાનો દેખાય છે! એ જોઇને આપણે પાછા વિરાર સ્ટેશનથી વસઇ સ્ટેશન પર આવીએ. વસઇથી અરનાળા સુધી આપણે કેટલાં બધાં બાગાયતી પાકનાં ખેતરો જોયાં. અહીંના જેટલો બાગાયતી પાક થાણા જિલ્લાના બીજા કોઇપણ ભાગમાં થતો નથી.

## સફર પાંચમી.

હવે આપણે મધ્ય ભાગનો પ્રદેશ જોવા માટે વસઈ સ્ટેશનથી સડકને રસ્તે ભિંવડી તાલુકામાં જઇએ. આ ભાગમાં આપણને ફરી ડુંગરો અને જંગલો દેખાવા લાગ્યાં, પણ તે પૂર્વ તરફના ભાગ કરતાં થોડાં છે. પૂર્વ ભાગ કરતાં આ ભાગમાં ભાત પુષ્કળ પાકે છે. જમણી બાજુએ તુંગારનો

ઉંચો ડુંગર દેખાય છે. અહીં શંકરનું એક જુનું દેવાલય છે. આ ઠેકાણું ઘણું ઉંચાઇ પર હોવાથી અહીંની હવા ઠંડી છે.

**વજ્રાબાઇ:**—આ વજ્રાબાઇ દેવીનું મંદિર જુઓ. એ કેટલું બધું ઉચું અને કિલ્લા જેવું મજબુત છે. દેવીના નામ ઉપરથી ગામનું પણ એજ નામ પડેલું છે. અહીં પાસેજ ગણેશપુરી અને આકલોલીમાં ઉના પાણીના ઝરા છે. અહીં ચૈત્ર વદ અમાસને દિવસે જાત્રા ભરાય છે. આપણે અહીં નાહી લઇ, દેવીનાં દર્શન કરી ખાઇ લઇએ.

**ભિંવડી:**—આ તાલુકાનું મુખ્ય ઠેકાણું છે. અહીં ચોખાની મીલો છે. અહીંઆ સ્ત્રીઓને પહેરવાનાં લુગડાં સારાં થાય છે. અહીંનાં જંગલોમાંથી હરડાં મળે છે. તે દવા અને રંગના ઉપયોગમાં આવે છે. હરડાંને ફાડીને તેની છાલ અને લોખંડી ખીલા બંનેને માટીના વાસણમાં પાણી નાંખી ઉકાળીએ અને પાંચ છ દિવસ કોહવા દઇએ તો ઉત્તમ કાળી શાહી બને છે. આ પ્રદેશમાં પૂર્વ તરફના ડુંગરાળ પ્રદેશ કરતાં વસ્તી, ઉદ્યોગ ધંધો, વેપાર અને મુસાફરીનાં સાધનો વધારે છે. હવે આપણે પાછા સડક રસ્તે વસઇ સ્ટેશને જઇએ. રસ્તામાં આ કામણદુર્ગનો ઉંચો ડુંગર દેખાય છે તે જુઓ.

## સફર છઠ્ઠી.

હવે આપણે કેળાંનો વસઇ તાલુકો છોડી આગળ માહીમ તાલુકામાં જઇએ. રસ્તામાં વૈતરણા નદી ઉપર આગગાડીનો પૂલ આવે છે. આ પૂલ ભાઈંદરના પૂલ કરતાં

થોડો નાનો છે. આ પૂલ ઉપરથી વૈતરણા નદીની શોભા ઘણી સુંદર લાગે છે. આ તાલુકામાં રેલ્વેની બંને બાજુએ મોટાં મોટાં ઘાસનાં ખેતરો દેખાય છે. દરેક સ્ટેશન ઉપર ઘાસની ઘાંસડીના મોટા મોટા ઢગો પડેલા નજરે પડે છે. પ્રેસ વડે લોખંડી તારથી ઘાસની ગાંસડીઓ બાંધવાનું કામ ચાલુ છે. રેલ્વે માર્ગે દરરોજ હજારો ગાંસડી દૂરના દેશમાં રવાના થાય છે.

**પાલઘર**:—એ તાલુકાનું મુખ્ય ઠેકાણું છે. આ તાલુકામાં ભાત કરતાં ઘાસની પેદાશ વધારે છે પેલા વસઇ અને માહીમ તાલુકામાં રહેનારા જંગલના વારલી જાતિના લોકો ઉભેલા છે. એ લોકોની રહેણી સાદી છે, પરંતુ એ આળસુ પ્રજા છે. એ લોકો ખેતી અને જંગલનાં ઝાડાં વગેરેની મજુરી કરી ગુજરાન ચલાવે છે.

**માહીમ**:—એ પાલઘરથી પાંચ માઇલ ઉપર છે. એ પહેલાં તાલુકાનું મુખ્ય ઠેકાણું હતું. અહીંઆં બાગાયતી ઉત્પન્ન ઠીક છે. અહીંનાં કેળાં, આદુ અને મરચાં વખણાય છે. અહીંની હવા રોગીષ્ટ હોવાને લીધે વસ્તી દિવસે દિવસે ઘટતી જાય છે. આ ઘાસનો તાલુકો છોડીને આપણે આગળ ડાહાણું તાલુકામાં જઇએ.

**ડાહાણું**:—એ તાલુકાનું મુખ્ય ઠેકાણું છે.

**ચિંચણ**:—અહીં કાચની બંગડી બનાવવાનાં કારખાના છે.

**મહાલક્ષ્મી**:—આ મહાલક્ષ્મી માતાનું દેવળ જુઓ. દેવીનાં નામ ઉપરથી ગામનું નામ પણ મહાલક્ષ્મી પડેલું છે. અહીં ચૈત્ર શુદ પૂનેમે મોટી જાત્રા ભરાય છે.

**બોરડી**:—એ હવા ખાવાનું ઠેકાણું છે. અહીં પારસી લોકોએ રોગીઓને રહેવા માટે હવા ઉજાસવાળાં મકાનો બાંધેલાં છે તેને **સેનેટરીયમ** કહે છે. આ તાલુકામાં બાગાયતી પેદાશ ઓછી અને જંગલ વધારે છે.

**સામટા**:—થાણા જિલ્લામાં ઈમારતી લાકડાંનું પ્રસિદ્ધ બંદર છે. અહીં દરરોજ હજારો ગાડી લાકડાં આવે જાય છે. બંદર ઉપર લાકડાંના મોટા ઢગના ઢગ જોવામાં આવે છે. અહીંથી દર વર્ષે લાખો રૂપીઆનાં લાકડાં બહારગામ જાય છે. હવે આપણે ઈમારતી લાકડાંનો આ તાલુકો છોડી આગળ ઉબરગામ પેટામાં જઈએ.

**ઉંબરગામ**:—આ પેટાનું મુખ્ય ઠેકાણું છે. **પેટાના અધિકારીને માહાલકરી કહે છે.** તેની અહીં કચેરી છે.

**સંજાણ**:—પારસી લોકો પોતાનો ઈરાન દેશ છોડી હિંદુસ્તાનમાં આવ્યા ત્યારે આ બંદરે ઉતર્યા હતા. માટે આ પેટામાં તેઓની વસ્તી વધારે છે. ઉંબરગામ પેટામાં જંગલ ઓછું, પ્રદેશ સપાટ અને દરિઓ પાસે હોવાથી અહીંની હવા સારી છે. સારી હવાવાળા આ પેટામાં પૂરી આપણે પાછા થાણા જઈએ. આપણી આ ભાગની સર્વ મુસાફરી આગગાડીમાં થઈ, તેને લીધે આપણને બીલકુલ હાડમારી ભોગવવી પડી નથી. આગગાડીથી કેટલા બધા ફાયદા છે. જુઓ, **પ્રવાસ સુખકારક અને નિયમિતપણે થાય છે. ખર્ચ વધારે પડતો નથી. સામાન પણ જોઈએ તેટલો સાથે લઈ જવાય છે. કોઈપણ ઠેકાણે ઘેરાઈ રહેવું પડતું નથી. વેપારની સગવડ ઉત્તમ છે.** એ બધા આગગાડીથી ફાયદા છે.

# ભાગ ત્રીજો.

## થાણા જિલ્લાના તાલુકાઓનું વિશેષ વર્ણન.

### ૧–ડાહાણું તાલુકો.

(જિલ્લા અને તાલુકાની સીમા નકશા ઉપરથી કહેવી. હવા અને પેદાશ સામાન્ય વર્ણનમાં જોવી.)

**કુદરતી રચનાઃ**—આ તાલુકાનો આકાર સાધારણ ચોખૂણ છે. પશ્ચિમ તરફનો ભાગ સપાટ છે. અને તે સમુદ્રની સપાટી કરતાં બહુ ઉંચો નથી, તેને લીધે ભરતીનું પાણી નદીઓમાં ઘણે સુધી જાય છે, તેથી વેપારની સગવડ સારી છે.

**ડુંગરોઃ**—પશ્ચિમમાં **કૈનાડનો** ડુંગર, દક્ષિણે **માહાલક્ષ્મી** અને **બંભીરગઢ** એ ત્રણ મોટા ડુંગરો આ તાલુકામાં છે

**નદીઓઃ**—**વરોળી નદી**–ડાહાણું તાલુકાના ડુંગરમાંથી નીકળી ઉંબરગામ પેટામાં થઈ અરબીસમુદ્રને મળે છે. **સૂર્ય નદી**–દક્ષિણ તરફથી નીકળી માહીમ તાલુકામાં થઈ વૈતરણા નદીને મળે છે. **કાળુ** અને **દમણગંગા**–આ નદીઓ ડાહાણું તાલુકા તરફથી નીકળી ઉત્તર તરફ ઉંબરગામ પેટામાં થઇ અરબીસમુદ્રને મળે છે.

**વેપારના માર્ગોઃ**—બળદગાડીનો એક રસ્તો ડાહાણુંથી નીકળી ગંજાડ, રાનશેત અને મહાલક્ષ્મી ગામોમાં થઈ

જવ્હાર તરફ ગએલો છે. બી. બી. સી. આઈ. રેલ્વે આ તાલુકામાં થઈને સુરત તરફ ગએલી છે. તેનાં અનુક્રમે વાનગામ, ડાહાણું રોડ અને ઘોલવડ એ ત્રણ સ્ટેશનો છે. ડાહાણુંની અને ચિંચણ તારાપુરની બે મોટી ખાડીઓ છે. તેમાં વહાણો, મછવા વગેરે સાધનોથી વેપાર ચાલે છે.

**મોટાં ગામો અને પ્રસિદ્ધ ઠેકાણાં:—ડાહાણું**-આ તાલુકાનું મુખ્ય ઠેકાણું છે. અહીં મામલતદાર કચેરી અને મુનસફ કોર્ટ છે. એ રેલ્વેનું સ્ટેશન છે, અને દરિઆ કિનારે આવેલું હોવાથી બંદર પણ છે. એક સરકારી દવાખાનું છે. **સામટા**—આ ઈમારતી લાકડાનું જાણીતું બંદર, ડાહાણું સ્ટેશનથી ત્રણ માઈલ પૂર્વમાં છે. ત્યાં જવા માટે ડાહાણું સ્ટેશનથી સડક છે.

**બોરડી:**—અહીંની હવા સારી ગણાય છે, તેથી પારસી લોકોએ રોગીઓને રહેવા માટે એક સેનેટરીયમ બાંધેલું છે. **મહાલક્ષ્મી**—આ ઠેકાણું ડુંગરમાં છે. ત્યાં મહાલક્ષ્મી માતાનું મોટું દેવળ છે. અહીં ચૈત્ર શુદ પૂનેમે મોટી જાત્રા ભરાય છે. **ચિંચણ**—અહીંની બાગાયતી પેદાશ સારી છે. કાચની બંગડી બનાવવાનાં કારખાનાં છે. એ ઉત્તમ બંદર છે. અહીં એક ખાનગી હાઈસ્કૂલ છે.

**પોસ્ટના ઠેકાણાં:**—ડાહાણું, ઘોલવડ, સામટા અને બોરડી.

**બીજાં ગામો:**—બાડાપોખરણ, વરોર, દેહાળે, મલ્યાણ, કેનાડ, કાસેબુદ્રુક વગેરે.

# ઉંબરગામ પેટા.

**કુદરતી રચના:**—આ પેટાનો આકાર સાધારણ ત્રિકોણ છે. એની પશ્ચિમ તરફનો ભાગ સપાટ મેદાન છે. પૂર્વ તરફનો ભાગ ડુંગરાળ હોવાથી ઉંચો છે.

**ડુંગરો અને નદીઓ**—ડુંગર-આ પેટમાં ઘણા ઉંચા ડુંગરો નથી વરોળી નદીની ઉત્તરે ઇંદ્રગઢ નામનો એક ઉચો ડુંગર છે. **નદી-વરોળી નદી**-એ ઉંબરગામની ખાડીને મળે છે, એને કાંઠે સંજાણ બંદર છે. **દમણગંગા**—એ પેટાની ઉત્તર હદે વહીને અરબી સમુદ્રને મળે છે. **કાળુ**—એ પેટાના પૂર્વ ભાગ તરફ વહી ઉત્તર હદ પર અરબી સમુદ્રને મળે છે.

**વેપારના માર્ગો:**—બી. બી. સી. આઇ. રેલવે આ પેટામાંથી ઉત્તર તરફ જાય છે, તેનાં અનુક્રમે ઉંબરગામ રોડ, સંજાણ, ભીલાડ અને કરબેલે એ ચાર સ્ટેશનો છે. **બળદગાડીના રસ્તા**—એક રસ્તો ઉંબરગામ સ્ટેશનથી નીકળી ઉંબરગામ સુધી ગએલો છે. બીજો નારગોળથી સરોંડા, ખત્તલવાડા અને સંજાણ પર થઇને ગીરગામ સુધી ગએલો છે. ત્રીજો સંજાણથી પૂર્વમાં ઉદવા સુધી ગએલો છે. એ સિવાય ઉંબરગામની ખાડી વેપાર અને જવા આવવા માટે સોઈસ્કર છે.

**મોટાં ગામો અને પ્રસિદ્ધ ઠેકાણાં:**—ઉંબરગામ એ પેટાનું મુખ્ય ઠેકાણું છે. અહીં મહાલકરી કચેરી અને કષ્ટમ કચેરી છે. અહીં એક ખાનગી અંગ્રેજી એ. વી.

સ્કૂલ છે. **સંજાણ**—મોગલ રાજ્યના વખતમાં આ એક સુબાનું ઠેકાણું હતું. પારસી લોક પોતાનો ઈરાન દેશ છોડી હિંદુસ્તાનમાં આવ્યા ત્યારે પ્રથમ આ બંદરે ઉતર્યાં હતા, તેની યાદગીરીમાં હાલ એક સ્મરણ સ્તંભ અહીં ચણવામાં આવેલો છે. **ખત્તલવાડા**—મોટી વસ્તીનું ગામ છે. શનિવારે બજાર ભરાય છે. અહીંનાં સુથારો ગાડી સારી બાંધે છે. **નારગોળ**—આ ગામમાં પારસી લોકોની વસ્તી ઘણી છે. અહીં એક ખાનગી હાઈસ્કૂલ અને દવાખાનું છે. **મરોલી**—અહીં મીઠું પાકે છે અને સરકારકુનની કચેરી છે.

**બીજાં ગામો**:—તડગામ, ફણસા, શિરગામ, સરોંડા, દેહેરી, ઉપલાટ, ઉદવા, વલવાડા વગેરે.

**પોષ્ટનાં ઠેકાણાં**:—ઉંબરગામ, ખત્તલવાડા, નારગોળ, દેહેરી, મરોલી, ફણસા, સંજાણ, સરોંડા, ભીલાડ અને તડગામ.

## ૨. માહીમ તાલુકો

**કુદરતી રચના**:—આ તાલુકાનો આકાર સાધારણ ચોખૂણ છે. આ તાલુકાના મધ્ય ભાગમાંથી દક્ષિણોત્તર એક ડુંગરની હાર ગએલી છે. એનો પશ્ચિમ તરફનો પ્રદેશ ઘણો ખરો સપાટ છે, અને પૂર્વ તરફનો પ્રદેશ જંગલવાળો છે. મધ્યભાગના ડુંગરની હારની પૂર્વમાં એ હારને સમાંતર સૂર્ય નદી દક્ષિણોત્તર વહે છે, તેથી આ તાલુકાના કુદરતી બે ભાગ થએલા છે.

**ડુંગરો અને નદીઓ**:—સૂર્ય નદીની પશ્ચિમના ડુંગરોની હારમાં તાંદુળવાડી અને કાળદુર્ગ નામના બે

ડુંગરી કિલ્લા છે. પૂર્વ તરફના ડુંગરોમાં **અશેરી** નામનો કિલ્લો છે. **નદીઓ—વૈતરણા**—એ નાશીક જિલ્લાનાં ત્રંબકેશ્વર પાસેથી નીકળી, આ તાલુકામાં થઇ દક્ષિણ હદ પર અરબી સમુદ્રને મળે છે **સૂર્ય નદી**—એ ડાહાણું તાલુકામાંથી નીકળી આ તાલુકાના મધ્ય ભાગમાં થઈ, ખાંબળોલી ગામ પાસે વૈતરણા નદીને મળે છે.

**મુખ્ય પાક અને બીજી પેદાશ:**—માહીમ, શિરગામ અને કેળવેમાં બાગાયતી પેદાશ કેળાં, નારિએળ, વાલ અને શાકભાજી પુષ્કળ અને સારાં થાય છે. પૂર્વ તરફના પ્રદેશમાં મુખ્ય પાક ભાતનો છે, તે સિવાય ચણા, વટાણા, તુવર વગેરે થાય છે. સ્ટેશનની નજીક આવેલી જમીન ઘાસને માટે ખાસ રાખી મૂકે છે. તેમાં ઘાસની સારી પેદાશ થાય છે. ઘાસ ઉગાડવા માટે બીલકુલ ખર્ચ કરવો પડતો નથી.

**વેપારના માર્ગો:**—બી. બી. સી. આઈ. રેલવે આ તાલુકાના પશ્ચિમ ભાગમાં થઈને જાય છે. તેનાં સફાલા, કેળવેરોડ, પાલઘર અને બોઇસર એ ચાર સ્ટેશનો છે. તેમાં સફાલા, પાલઘર અને બોઇસર એ સ્ટેશનોએ ઘાસનો જબરો વેપાર ચાલે છે. **જળમાર્ગ**—દાંતીવરે; કેળવે, સાતપાટી અને તારાપુરની ખાડીઓમાં વહાણોથી વેપાર ચાલે છે.

**મોટાં ગામો અને પ્રસિદ્ધ ઠેકાણાં:**—માહીમ એ પહેલાં તાલુકાનું મુખ્ય ઠેકાણું હતું, અને ત્યાં મ્યુનિસિપાલિટિ હતી; પરંતુ અહીંની હવા રોગીષ્ટ હોવાને લીધે હાલ અહીંની વસ્તી ઓછી થતી જાય છે. અહીં સરકારી

દવાખાનું છે. બાગાયતી પેદાશ સારી થાય છે. અહીંનાં રાજેળી કેળાં વખણાય છે. **કેળવે**—આ ગામમાં બાગાયતી પેદાશ સારી છે, અને વસ્તી ઘાડી છે. પરંતુ અહીંની હવા રોગીષ્ટ છે. ચૈત્ર શુદ પૂનેમને દિવસે શીતળા દેવીની જાત્રા ભરાય છે. **શિરગામ** બાગાયતી ગામ છે. અહીંનો કિલ્લો જોવા જેવો છે. **પાલઘર**—એ તાલુકાનું મુખ્ય ઠેકાણું અને રેલવેનું સ્ટેશન છે. અહીં મામલતદાર કચેરી છે. શુક્રવારે બજાર ભરાય છે. **મનોર**—એ ઈમારતી લાકડાનું મોટું બંદર છે. શનિવારે બજાર ભરાય છે. **સફાલા**—એ રેલ્વે સ્ટેશન છે. અહીં ઘાસનો મોટો વેપાર ચાલે છે. અહીંનો વૈતરણા નદીનો રેલ્વે પૂલ જોવા જેવો છે. સોમવારે બજાર ભરાય છે. **બોઇસર**—એ રેલ્વે સ્ટેશન છે. ઘાસના વેપાર માટે જાણીતું છે. **વાડીવ**—એ દાંતીવરેની ખાડીમાં બેટ છે. **કોકણેર**—અહીં ઉના પાણીનાં ઝરા છે. મહાશિવરાત્રિ ઉપર જાત્રા ભરાય છે.

**બીજાં ગામો:**—ટેંભોડે, આલેવાડી. મુરબે, એડવણ, દાંતીવરે, તાંદુળવાડી, પારગામ, ખાંબળોલી વગેરે.

**પોસ્ટનાં ગામો:**—માહીમ, પાલઘર, શિરગામ, સફાલા, મનોર, બોઈસર અને તારાપુર.

## ૩. વસઈ તાલુકો.

**કુદરતી રચના:**—આ તાલુકાનો આકાર બહુધા વર્તુળ જેવો છે. પરંતુ ઇશાન અને અગ્નિ ખૂણા તરફ આણી વધેલી છે. રેલવેના પૂર્વ તરફનો ભાગ ડુંગરાળ અને પશ્ચિમ તરફનો ભાગ સપાટ છે.

**ડુંગરો અને નદીઓ:**—મધ્ય ભાગમાં તુંગાર નામનો ડુંગર છે. એ સિવાય કામણદુર્ગ, જીવદાની અને ટકમક નામનાં બીજા ઉંચા ડુંગરો છે. **નદીઓ:—** **તાનસા**—એ શહાપુર તાલુકામાંથી નીકળી આ તાલુકામાં થઈ ઉત્તર તરફ દાંતીવરેની ખાડીને મળે છે.

**મુખ્ય પાક અને બીજી પેદાશ:**—રેલવેની પશ્ચિમ તરફના પ્રદેશમાં પાણીની સોઇ સારી હોવાથી બાગાયતી પાક પુષ્કળ થાય છે. તેમાં કેળાં, નારિએળ, વાલ, શેરડી અને ખાવાનાં પાન એ મુખ્ય છે. સિવાય આલકોલ, કોબી અને બીજી શાકભાજી પણ થાય છે. પૂર્વ તરફના પ્રદેશમાં મુખ્ય પાક ભાતનો છે. તે સિવાય ચણા, વટાણા, નાગલી વગેરે અનાજ પાકે છે. આ તાલુકાની જંગલની પેદાશ પણ સારી છે.

**વેપારના માર્ગો:**—બી. બી. સી. આઇ. રેલવે આ તાલુકાના પશ્ચિમ ભાગમાં થઇને જાય છે. તેનાં વસઈરોડ, નાલાસોપારા અને વિરાર એ ત્રણ સ્ટેશનો છે. **બળદગાડીનો રસ્તો**—એક રસ્તો વસઇથી નીકળી પાપડી, માણીકપુર અને ગોખીવરે ગામો પર થઇ, ભિંવડી તાલુકામાં ગએલો છે. એનો એક ફાંટો સાતિવલીની ખીણમાંથી કામણ સુધી ગએલો છે. બીજો રસ્તો વિરાર સ્ટેશનથી બોળીંજ અને આગાશી ગામો પર થઈ અરનાળા સુધી ગએલો છે. ત્રીજો—સોપારા સ્ટેશનથી સોપારા ગામ સુધી ગએલો છે. ચોથો વસઇથી તરખડ અને ગિરીજ ગામો પર થઈ નિર્મળ સુધી ગએલો છે. **જળમાર્ગ**—વસઇ અને દાંતીવરેની

ખાડીમાં ઘણે દૂર સુધી વહાણો જઇ શકે છે, તેથી વેપારની સગવડ સારી છે.

**મોટાં ગામો અને પ્રસિદ્ધ ઠેકાણાં:—વસઇ—** એ તાલુકાનું મુખ્ય ઠેકાણું છે. અહીં મામલતદાર કચેરી, મુન્સફ કોર્ટ અને દવાખાનું છે. અહીં પોર્ટુગીઝ લોકોએ બાંધેલો મોટો જુનો ઇતિહાસ પ્રસિદ્ધ કિલ્લો છે. તેમાં મોટી મોટી જુની ઇમારતો અને પોર્ટુગીઝ દેવળ જોવા જેવાં છે અહીં ચોખાની મીલો અને વહાણ બાંધવાનાં કારખાનાં છે. એક ખાનગી હાઇસ્કુલ છે. અહીંનાં લાલ કેળાં અને ખાવાનાં પાન પ્રખ્યાત છે. **પાપડી**—આ ગામ વસઈ મ્યુનિસિપાલિટિની હદમાં છે. બાગાયતી પેદાશ સારી થાય છે. અહીંઆં હાથની શાળ ઉપર લુગડાં વણાય છે. એક ખાનગી અંગ્રેજી નિશાળ છે; શુક્રવારે બજાર ભરાય છે. **ઉમેળે**—અહીં મીઠું પાકે છે અને સરકારકુનની કચેરી છે. **સોપારા**—અહીં મુસલમાન લોકોની વસ્તી વધારે છે. અહીં હાથની શાળ ઉપર લુગડાં વણાય છે. તથા ઉત્તમ ગોળ બનાવવામાં આવે છે. ગુજરાત તરફથી આણેલી ભેંસોનો મોટો વેપાર ચાલે છે. બુધવારે અને રવિવારે બજાર ભરાય છે. **માણીકપુર:**—અહીંઆં ક્રિશ્ચિઅન લોકોને માટે લોકલબોર્ડ પ્રાયમરી ઇંગ્લીશ ટીચીંગ સ્કૂલ છે. **તુંગાર**—હવા ખાવાનું ઠેકાણું છે, અને ઉંચાઈ પર આવેલું છે. અહીંના ડુંગરમાં એક જુનું શંકરનું મંદિર છે. ત્યાં મહાશિવરાત્રિ ઉપર જાત્રા ભરાય છે. **નિર્મળ**—એ પ્રખ્યાત જાત્રાનું ઠેકાણું છે. અહીં શૃંગેરી પીઠ અને સંકેશ્વર મઠના શંકરાચાર્ય શ્રી મચ્છંકરાનંદ અથવા **વિદ્યાશંકરતીર્થની**

સમાધી છે. અહીં કારતક વદ ૧૧ ને દિવસે મોટી જાત્રા ભરાય છે. વસઇ તાલુકાનાં કોઇ પણ સ્ટેશનથી નિર્મળ જઇ શકાય છે. **આગાશી**—અહીં બાગાયતી પેદાશ સારી થાય છે. અહીંનાં સુકેળાં (સુકવેલાં કેળાં) પ્રખ્યાત છે. તાંબા પિત્તળનાં વાસણ બનાવવાનું કારખાનું છે. અહીં જૈનધર્મના પાર્શ્વનાથનું મંદિર જોવા જેવું છે. સોમવારે બજાર ભરાય છે. **અરનાળા**—એ હવા ખાવાનું ઠેકાણું છે. અહીંનો જંજીરો કિલ્લો (દરીઆમાં કિલ્લો) જોવા જેવો છે. કિલ્લો સમુદ્રમાં એક માઇલ દુર આવેલો છે. કિલ્લાની બહાર આજુબાજુ સુમારે ૭૫ ઘરોનું કોળી લોકોનું ગામ છે. આખા ગામને પુરૂં પડે એટલા મીઠાપાણીનો સંગ્રહ ત્યાંજ કરી રાખવામાં આવે છે. **વિરાર**—એ રેલવેનું સ્ટેશન છે. એની પાસેના ડુંગરમાં જીવદાની દેવીનું દેવાલય છે. ત્યાં ભાવિક લોકો દરેક મંગળવારે બાધા (માનેલું હોય તે) ચઢાવવા જાય છે. ત્યાં ખડકમાં એક ઉંડું બાકોરૂં છે. તેમાં ભાવિકલોકો પૈસા નાંખે છે. આવા ભાવિકપણાથી આજ સુધીમાં કેટલાએ રૂપીઆના પૈસા એમાં દટાઈ ગયા હશે!

**બીજા ગામો:**—વટાર, જુચંદ્ર, ખાનિવડે, શિરગામ, તિલ્હેર, ભાતાણે વગેરે.

**પોસ્ટનાં ઠેકાણાં:**—વસઇ, ઉમેળે, નાળે, સોપારે, વિરાર, આગાશી અને અરનાળા.

## ૪. ઉત્તરસાષ્ટી તાલુકો.

**કુદરતી રચના:**—થાણાની ખાડીને લીધે આ તાલુકાના કુદરતી રીતે બે ભાગ થએલા છે. તેમાં ઉત્તર

તરફનો ભાગ સાષ્ટી બેટ નામે ઓળખાય છે, અને તે જંગલવાળો દક્ષિણ તરફનો ભાગ સપાટ છે અને તે સમુદ્રની સપાટી કરતાં બહુ ઉંચો નથી. એને ખેરણપટ્ટી કહે છે.

**ડુંગરો અને નદીઓઃ**—આ તાલુકાના પશ્ચિમ ભાગમાંથી ડુંગરની એક હાર દક્ષિણોત્તર ગએલી છે, તેમાં કાનેરીનો ડુંગર પ્રખ્યાત છે. સિવાય ઉતન ડુંગરીમાં એક નાનો ડુંગર છે.

**વેપારના માર્ગોઃ**—આ તાલુકો મુંબઇ નજીક આવેલો હોવાથી અને આગગાડી, સડકો, જળમાર્ગ વગેરેની સગવડ સારી હોવાથી, આ તાલુકામાં વેપારની ધમાલ અને લોકોની આવ જા પુષ્કળ છે. પૂર્વ ભાગમાંથી જી. આઇ. પી. રેલવે ગએલી છે. તેનાં થાણા અને પારસીક સ્ટેશનો છે. પશ્ચિમ ભાગમાંથી બી. બી. સી. આઈ. રેલવે ગએલી છે, તેનું ભાઇંદર સ્ટેશન છે. **બળદગાડીના રસ્તા**—એક રસ્તો મુંબઇથી નીકળી દક્ષિણ સાષ્ટી તાલુકામાંથી આવી થાણા શહેરમાં થઇ, ભિવંડી તરફ ગએલો છે. તેને આગ્રારોડ કહે છે. એનો એક ફાંટો થાણાથી ઓવાળા સુધી ગએલો છે. બીજો ફાંટો થાણાથી નીકળી પારસીક અને મુંબ્રા ગામો પર થઇ કલ્યાણ તાલુકામાં ગએલો છે. ત્રીજો થાણાથી નીકળી ખેરણપટ્ટીમાં કેળવે, દિઘે અને ઘણસોલી ગામો પર થઈ બેલાપુર સુધી ગએલો છે. ચોથો થાણાથી ચેઊર સુધી ગએલો છે. બીજો રસ્તો મુંબઇથી નીકળી દક્ષિણસાષ્ટી તાલુકામાંથી આવી ઘોડબંદર સુધી ગએલો છે તેને ઘોડબંદરરોડ કહે છે. એનો એક ફાંટો

કાશીમીરે ગામથી નીકળી ભાઈંદર અને રાઈપર થઈ ઉતન સુધી ગએલો છે.

**મોટાં ગામો અને પ્રસિદ્ધ ઠેકાણાંઃ—થાણા—**એ તાલુકાનું અને જિલ્લાનું મુખ્ય ઠેકાણું છે અહીં કલેકટર, આસિસ્ટંટ કલેકટર અને જિલ્લા જજની ઓફિસો છે. એક પોર્ટુગીઝ લોકોએ બાંધેલો જુનો કિલ્લો છે તે જોવા લાયક છે. તેમાં કેદીઓ રાખવા માટે કેદખાનું છે. શહેરની વ્યવસ્થા મ્યુનિસિપાલિટિના હાથમાં છે અહીં એક સરકારી હાઈસ્કુલ અને ત્રણ મોટાં સાર્વજનિક દવાખાનાં છે અહીંઆં થાણા કલોથ નામનું સુતરાઉ કાપડ અને શેતરંજી બને છે. અહીંથી બે માઈલ ઉપર આવેલા પોખરણના તળાવનું પાણી નળવડે શહેરમાં લાવવામાં આવેલું છે. આ ઠેકાણું ખાડીને કાંઠે આવેલું હોવાથી જળમાર્ગે પણ વેપારની સગવડ છે. **નોપાડા—**આ ગામ થાણાથી દોઢ માઈલ ઉપર છે. અહીં ગાંડાની (લ્યુનાટીક અસાયલમ) ઈસ્પીતાલ છે. **બેલાપુર—**અહીં મીઠું પાકે છે. સરકારકુનની કચેરી છે. અહીં એક કિલ્લો છે. **ભાઈંદર—**એ રેલવેનું સ્ટેશન છે. મીઠાના અગર છે. અહીંની ખાડી ઉપરનો રેલવેનો પૂલ જોવા લાયક છે. રવિવારે બજાર ભરાય છે. **રાઈ—**અહીં મીઠાના અગર અને સરકારકુનની કચેરી છે. એની પાસેજ ધારાવીમાં ઘર બાંધવાને માટેના પત્થરની ખાણ છે. **ઉતન—**એ બંદર છે. અહીંઆં કારેલાં સારાં થાય છે. **પારસીક—**અહીંઆં જી. આઈ પી રેલવેનો ડુંગર કોરીને કાઢેલો રસ્તો (બોગદું) જોવા લાયક છે. **ઘોડબંદર—**એ ઘણું જુનું બંદર છે.

**પોસ્ટનાં ઠેકાણાં:**—થાણું, બેલાપુર, ભાઈંદર, રાઇ અને ઉતન.

## ૫. દક્ષિણ સાષ્ટી તાલુકો–બોમ્બે સબર્બન ડિવિઝન.

પહેલાં ઉત્તર સાષ્ટી અને દક્ષિણ સાષ્ટી બંને તાલુકા મળી એકજ તાલુકો હતો, પરંતુ હાલમાં લોકોની વસ્તી ઘણી વધવાથી, કામની સગવડને માટે આ ભાગ સ્વતંત્ર કરીને તેના ઉપર કમિશ્નર, કલેક્ટર વગેરે સ્વતંત્ર અધિકારી નીમેલા છે. રેવન્યુ કામ સિવાય બાકીનાં કામો થાણા જીલ્લામાંજ ચાલે છે. પશ્ચિમે ગોરાઈ, એકસર અને બોરીવલીથી પૂર્વે મુલુંદ સુધી એની ઉત્તર હદ છે.

**કુદરતી રચના:**—આ તાલુકાનો દક્ષિણ તરફનો ચેંબૂરથી તુર્ભે સુધીનો બેટ જેવો ભાગ છોડી દઇએ, તો બાકીનો તાલુકો લંબ ચોરસ છે. પૂર્વ તરફનો ભાગ ઉંચો અને ડુંગરાળ છે. પશ્ચિમ તરફનો ભાગ સપાટ અને નાનાં નાનાં બેટોનો બનેલો છે.

**ડુંગરો અને નદીઓ:**—કુર્લાથી ઠેઠ ઉત્તર તરફ ડુંગરની એક હાર ગયેલી છે. તુર્ભે પાસે પણ તેવીજ એક ડુંગરની નાની હાર છે. બોરીવલી સ્ટેશનથી પૂર્વમાં કાનેરીનો ડુંગર છે. **નદીઓ**—આ તાલુકામાં ચારે બાજુએ સમુદ્ર કિનારો પાસે હોવાથી મોટી નદીઓ નથી.

**મુખ્ય પાક અને બીજી પેદાશ:**—મુખ્ય પાક ભાતનો છે. પરંતુ વાંદરા, અંધેરી, ગોરેગામ, ગોરાઈ અને

ચેંબૂરમાં શાકભાજી, કાંદા વગેરે થાય છે. ગોરાઇ, મનોરી અને વાંદરામાં નારિએળની વાડીયો છે. વાંદરા, અંધેરી અને બોરીવલીમાં કલમી આંબાની વાડી છે. તુર્ભે અને કુર્લામાં મીઠું પાકે છે. વેસાવા, દાંડા અને ગોરાઇમાં મુંબઇ પાસે હોવાથી કોળી લોકોને માછલીની પેદાશ સારી છે.

**વેપારના માર્ગો**:—મુંબઇથી નીકળેલી બી. બી. સી. આઈ. રેલવે આ તાલુકાના પશ્ચિમ ભાગમાં થઇ ઉત્તર તરફ જાય છે. તેનાં અનુક્રમે વાંદરા, સાંત્તાક્રુઝ, વિલેપારલે, અંધેરી, ગોરેગામ, માલાડ, કાંદીવલી અને બોરીવલી સ્ટેશનો છે. બીજી જી. આઇ. પી. રેલવે મુંબઇથી નીકળી આ તાલુકાના પૂર્વ ભાગમાં થઈ, ઉત્તર સાષ્ટી તાલુકામાંથી કલ્યાણ તાલુકામાં ગએલી છે. તેનાં કુર્લા, ઘાટકોપર, વિકરોલી, ભાંડુપ અને મુલુંદ સ્ટેશનો છે. આ સિવાય મુંબઇનો કચરાપુંજો નાંખવા માટે કુર્લાથી તુર્ભેની ખાડી સુધી એક નાની રેલવેનો ફાંટો છે. **બળદગાડીના રસ્તા**:— પહેલો આગ્રારોડ—એ મુંબઈથી નીકળી આ તાલુકાના કુર્લા, ઘાટકોપર, વિકરોલી, અને ભાંડૂપ પર થઇ થાણા જાય છે, એનો એક ફાંટો કુર્લાથી નીકળી ચેંબૂર પર થઇ માહુલ સુધી ગએલો છે. બીજો ઘોડ બંદરરોડ—આ મુંબઈથી નીકળી વાંદરા, અંધેરી, ગોરેગામ, માલાડ અને બોરીવલી પર થઇ ઘોડબંદર સુધી ગએલો છે. એનો એક ફાંટો અંધેરીથી વેસાવા સુધી અને પૂર્વમાં મરોળ સુધી ગએલો છે. બીજો ફાંટો માલાડથી માલવણી પર થઇ મનોરી સુધી ગયેલો છે. ત્રીજો ફાંટો બોરીવલીથી એકસર પર થઇ ગોરાઇ સુધી ગએલો છે. આ સિવાય થાણાની

ખાડી અને બીજી નાની નાની ખાડીઓ આ તાલુકામાં હોવાથી વેપારની સગવડ સારી છે.

**તળાવ:**—વિહાર અને તુળસી એ બે તળાવો આ તાલુકામાં છે, તેનું પાણી નળ વડે મુંબઈ લઈ જવામાં આવેલું છે.

**મોટાં ગામો અને પ્રસિદ્ધ ઠેકાણાં:**—**બાંદરા**—એ તાલુકાનું મુખ્ય ઠેકાણું છે. અહીં મામલતદાર, બોમ્બે સબર્બન ડિસ્ટ્રીક્ટ કલેક્ટર, પ્રાંત, ફોજદારી ગુનાનો ચુકાદો આપનાર રેસીડેન્સી માજીસ્ટ્રેટ, એમની કચેરીઓ છે. અહીંનો કારભાર મ્યુનિસિપાલિટિ ચલાવે છે. અહીંની મ્યુનિસિપાલિટિએ પ્રાથમિક શિક્ષણ મફત અને ફરજીઆત કરેલું છે. અહીંની હવા સારી હોવાને લીધે ઘણા યુરોપીઅન લોકો અહીંઆં રહે છે. શહેરમાં પાણીના નળ છે. અહીં સરકારી દવાખાનું છે. **અંધેરી**—અહીં કલમની કેરીનું ઉત્પન્ન સારૂં છે. એક સરકારી દવાખાનું છે. પાણીના નળો છે. **માલાડ**—અહીં એક ખાનગી અંગ્રેજી નિશાળ છે. સોમવારે બજાર ભરાય છે. **બોરીવલી**—અહીં મંગળવારે બજાર ભરાય છે. અહીંથી પૂર્વમાં ચાર માઈલ ઉપર કાનેરીનાં ડુંગરમાં કોરી કાઢેલી ગુફા જોવા જેવી છે. **કાંદીવલી**—એ રેલવેનું સ્ટેશન છે. અહીં એક ગૌશાળા છે. નજીકમાં એક માઈલ ઉપર પોયસરમાં બુધવારે બજાર ભરાય છે. **મનોરી**—એ બંદર છે. અહીં ક્રિશ્ચિઅન લોકો માટે લોકલબોર્ડની પ્રાયમરી ઈંગ્લીશ ટીચીંગ સ્કૂલ છે. **કુર્લા**—અહીં મ્યુનિસિપાલિટિ છે, અને કાપડ વણવાની બે મોટી મીલો છે. **ઘાટકોપર**—અહીં

ઉત્તમ પ્રકારનાં રંગીત ચિત્રો છાપવાનું છાપખાનું છે.
**ચેંબુર**—અહીં પાંજરાપોળ છે.

**પોસ્ટનાં ઠેકાણાં**:—વાંદરા, કુર્લા, ચેંબુર, તુર્ભે, સાંતાક્રુઝ, અંધેરી, માલાડ, બોરીવલી, ગોરાઈ, મનોરી, વેસાવે, મરોળ, અને માલવણી.

## ૬. કલ્યાણ તાલુકો.

**કુદરતી રચના**:—આ તાલુકાનો આકાર સાધારણ ત્રિકોણ છે. દક્ષિણ અને પશ્ચિમ ભાગ થોડો ડુંગરાળ છે, બાકીનો સર્વ પ્રદેશ સપાટ છે.

**ડુંગરો અને નદીઓ**:—પૂર્વમાં બદલાપુર પાસે **મૂળગામ**નો ડુંગર છે, તેના ઉપર ખંડોબાનું દેવળ છે. દક્ષિણમાં **મલંગઢ** નામનો ડુંગર છે. **નદીઓ**—મધ્ય ભાગમાં **ઉલ્હાસ** નદી ઉત્તર તરફ વહી ભાતસા નદીને મળે છે. **કાળુ**—ઈશાન ભાગમાંથી વહી ભાતસા નદીને મળે છે. **ભાતસા**—આ તાલુકાની ઉત્તર હદ ઉપરથી વહી કલ્યાણની ખાડીને મળે છે.

**વેપારના માર્ગો**:—જી. આઈ. પી. રેલવે મુંબઈથી નીકળી સાષ્ટી તાલુકામાં થઈ, આ તાલુકાનાં મુંબ્રા, દિવા અને ડોંબીવલી સ્ટેશનોએથી કલ્યાણ સુધી આવ્યા પછી તેના બે ફાંટા થાય છે. એક દક્ષિણ તરફ પુના ગએલો છે. તેનાં અંબરનાથ, બદલાપુર અને વાંગણી સ્ટેશનો આ તાલુકામાં છે. બીજો ફાંટો ઉત્તર તરફ શહાપુર તાલુકામાં થઈ નાશીક તરફ ગએલો છે. તેનાં ટિટવાળે અને ખડવલી સ્ટેશનો આ તાલુકામાં છે. **બળદ ગાડીના રસ્તા**:—એક

રસ્તો થાણાથી નીકળી આ તાલુકાનાં મુંબ્રા, કોસે, શીળ અને દહીસર ગામો પર થઇ કોલાબા જિલ્લામાં ગએલો છે. બીજો દિવા સ્ટેશનથી મલંગઢ તરફ ગએલો છે. ત્રીજો કલ્યાણથી નીકળી કાંબે, રાયતે અને બાપસાઇ ગામો પર થઇ મુરબાડ તાલુકામાં ગએલો છે. એનો એક ફાંટો કલ્યાણ સ્ટેશનથી નિળજે અને ગોટેઘર ગામો પર થઇ કોલાબા જિલ્લામાં જનારી સડકને મેળવેલો છે. ચોથો કલ્યાણથી શહાર, વઢોળ અને અંબરનાથ પર થઈ બદલાપુર સુધી ગએલો છે. જળમાર્ગ—કલ્યાણની ખાડીમાંથી થાણા, મુંબઇ વગેરે ઠેકાણે વહાણો લઇ જવાય છે.

**મોટાં ગામો અને પ્રસિદ્ધ ઠેકાણાં**:—**કલ્યાણ**—એ તાલુકાનું મુખ્ય ઠેકાણું છે. અહીં મ્યુનિસિપાલિટિ છે. એ રેલવેનું જંકશન છે. ખાડીને કાંઠે આવેલું હોવાથી ઉત્તમ બંદર છે. અહીં સરકારી દવાખાનું, મામલતદાર કચેરી અને મુનસફ કોર્ટ છે. દુર્ગાડી નામનો કિલ્લો છે, અને ચોખાની મીલો છે. અહીં રામમારૂતી સાધુની સમાધી છે, ત્યાં ભાદરવા વદ નોમે ઓચ્છવ થાય છે. **અંબરનાથ** એ રેલવેનું સ્ટેશન છે. અહીંના ડુંગરમાં શંકરનું સ્વયંભૂ સ્થાન છે. ત્યાં મહાશિવરાત્રિ ઉપર જાત્રા ભરાય છે. **મલંગઢ**—દક્ષિણ બાજુએ ઉંચો ડુંગર છે, તે પર બાવામલંગ નામના મુસલમાન સાધુની કબર છે. ત્યાં માહા શુદ પૂનેમે મોટો મેળો ભરાય છે, એને ઘણા હિંદુઓ પણ ભજે છે. **ટિટવાળા**—એ નાશીક તરફ જનારી રેલવેનું સ્ટેશન છે. અહીં ગણપતીનું પ્રખ્યાત સ્થાન છે, ત્યાં દરેક સંકષ્ટ ચતુર્થિ પર તીર્થ પ્રસાદ થાય છે.

વેણુઆંવકર બાવાની સમાધી છે, ત્યાં માગશર શુદ ચોથે ઓચ્છવ થાય છે. અહીં ચોખાની મીલો અને ઇંટનાં કારખાનાં છે. લાકડાંનો પણ મોટો વેપાર ચાલે છે.

**બીજાં ગામોઃ**—ઘોટસઈ, માંડે, ખડવલી, બાપસઇ, ફળેગામ, કુળગામ, કાસગામ, શિળ, દહીસર વગેરે.

**પોસ્ટનાં ગામોઃ**—કલ્યાણ, બદલાપુર, વાંગણી, અને ટિટવાળા

## ૭. ભિંવડી તાલુકો.

**કુદરતી રચનાઃ**—આ તાલુકાનો આકાર લંબગોળ છે. પશ્ચિમ, ઉત્તર અને પૂર્વ ભાગ ડુંગરાળ છે. મધ્ય અને દક્ષિણ ભાગ નીચો અને સપાટ છે, આ ભાગમાં ઉંચા ભાગ તરફથી ખાતર અને પાણી ખેંચાઈ આવતાં હોવાથી એ ભાગ ખેતીને લાયક છે. પશ્ચિમ ભાગ ડુંગરાળ અને હવા રોગીષ્ટ હોવાથી એ ભાગમાં વસ્તી ઓછી છે.

**ડુંગરો અને નદીઓઃ**—વાયવ્ય ખુણા તરફ એક મોટી ડુંગરની હાર છે તેમાં **ઘોડબારીનો** ડુંગર પ્રખ્યાત છે, આ ડુંગરમાં ગોતારા નામનો **ડુંગરી** કિલ્લો છે. **નદીઓ—તાનસા નદી**—શહાપુર તાલુકામાંથી નીકળી આ તાલુકાની ઉત્તર હદપર થઇ, વસઈ તાલુકામાં ભાતાણની ખાડીને મળે છે. **ભાતસાનદી**—એ શહાપુર તાલુકામાંથી નીકળી આ તાલુકાના દક્ષિણ ભાગમાં થઇ કલ્યાણની ખાડીને મળે છે. એ સિવાય **કામવડી** અને **વાછા** એ બે નાની નદીઓ છે.

**વેપારના માર્ગો**—આ તાલુકામાં રેલવે નથી. **બળદગાડીના રસ્તા—આગ્રારોડ—મુંબઇથી** નીકળી થાણા પર થઇ આ તાલુકાના કાલેર, ભિંવડી, નિજામપુર અને મિનાર ગામો પર થઇ શહાપુર તાલુકામાં ગએલો છે. એનો એક ફાંટો ભિંવડીથી નીકળી શેલાર, કવાડ, અનગામ, મહાપોલી અને અંબાડી ગામો પર થઇ વાડા સુધી ગએલો છે. બીજો ફાંટો ભિંવડીથી કલ્યાણ સ્ટેશન સુધી ગએલો છે. **જળમાર્ગ**—ભિંવડીની ખાડીમાં વેપારી વહાણોની આવ જા ચાલે છે.

**મોટાં ગામો અને પ્રસિદ્ધ ઠેકાણાં**:—**ભિંવડી**—એ તાલુકાનું મુખ્ય ઠેકાણું છે અહીં મામલતદાર કચેરી મુનસફ કોર્ટ અને સરકારી દવાખાનું છે. અહીં મ્યુનિસિપાલિટિ છે. ઢોરોની પાંજરાપોળ છે. હાથની શાળ ઉપર લુગડાં બને છે. અહીં ચોખાની મીલો છે. પાસે ખાડી આવેલી હોવાથી એ માર્ગે મુંબઇ અને બીજા દેશો જોડે વેપાર સારો ચાલે છે. અહીં મુસલમાનની વસ્તી ઘણી છે. શહેરમાં પાણીને માટે નળની વ્યવસ્થા છે. **નિજામપુર**—આ ગામમાં મુસલમાનની વસ્તી વધારે છે, અને એ ભિંવડી મ્યુનિસિપાલિટિની હદમાં છે. **કવાડ**—અહીં સખારામ બાવા કેતકરની સમાધી છે. ત્યાં માગશર શુદ પૂનેમે જાત્રા ભરાય છે. **પડઘે**—અહીં ઉત્તમ ગાડી બાંધવાનાં કારખાનાં છે. બુધવારે બજાર ભરાય છે. **વજ્રેશ્વરી**—અહીંના ડુંગરમાં વજ્રાબાઇ દેવીનું દેવળ છે, તેની પાસે ગણેશપુરી અને આકલોલીમાં ઉના પાણીના કુંડ જોવા લાયક છે. અહીં ચૈત્ર વદ અમાસને દિવસે જાત્રા ભરાય છે.

**બીજાં ગામો**:—ખારબાંવ, કશેળી, દુઘાડ, દિઘાશી, લાપણુદ્રુક, ખાલીંગ, બેરિવલી, ડોહળે, વગેરે.

**પોસ્ટનાં ઠેકાણાં**:—ભિવડી, પડઘે અને અનગામ.

## ૮. વાડા તાલુકો

**કુદરતી રચના**:—મોખાડા પેટા સાથે આ તાલુકાનો આકાર માણસનાં પગલાં જેવો છે. આ તાલુકામાં સર્વત્ર જંગલ છે, અને પ્રદેશ ડુંગરાળ છે. પૂર્વ તરફના પ્રદેશમાં સહ્યાંદ્રિના ફાંટાઓ આવેલા હોવાથી તે પ્રદેશ ઉંચો છે. ઘણોખરો ભાગ ડુંગરાળ હોવાથી વસ્તી ઓછી અને મોટાં ગામો પણ જુજ છે. વૈતરણા નદી આ તાલુકાના મધ્યભાગમાં થઇને વહે છે. આ ભાગ ખેતીને લાયક હોવાથી અહીં વસ્તી વધારે છે.

**ડુંગરો અને નદીઓ**:—ઉત્તરે ઇદગામનો અને દક્ષિણે દાવજાનો એ બે મોટા ડુંગરો છે. **નદી—વૈતરણા નદી**—એ નાશીક જિલ્લામાંથી આવીને આ તાલુકામાં થઈ માહીમ તાલુકામાં ગએલી છે. **તાનસા નદી**—એ શહાપુર તાલુકામાંથી નીકળી આ તાલુકાના દક્ષિણ ભાગમાં થઇ વસઇ તાલુકામાં જાય છે.

**વેપારના માર્ગો**:—આ તાલુકામાં રેલવે નથી. બળદ-ગાડીના **રસ્તા**—એક રસ્તો ભિંવડી તાલુકામાંથી આવી આ તાલુકાનાં ઘોણસઇ, કુરડુસ, ચિખલે, વાડે, હરોસાળ, પરડી, સોડદે ગામોપર થઇ મોખાડા પેટામાં ગએલો છે, બીજો વાડેથી નીકળી પાલી, કંચાડ ગામો પર થઇ માહીમ

માહીમ તાલુકામાં ગએલો છે. આ તાલુકાને સમુદ્ર કિનારો લાગેલો નથી, તેથી જળમાર્ગની સોઇ નથી.

**મોટાં ગામો અને પ્રસિદ્ધ ઠેકાણાં :—**વાડા—એ તાલુકાનું મુખ્ય ઠેકાણું છે. અહીં મામલતદાર કચેરી અને સરકારી દવાખાનું છે. ગોરે—એ પેશ્વાના વખતમાં મુખ્ય ઠેકાણું હતું. અહીં એક કિલ્લો છે.

**બીજાં ગામો:—**ખરીવલી, કંચાડ, ચિખલે, ખુપરી, ચિંચઘર, કોઢલે, બિલવલી, વડવલી, સિરસાડ, સોનાળે વગેરે.

**પોસ્ટનાં ઠેકાણાં :—**વાડા અને ગોરે.

## મોખાડા પેટા.

**કુદરતી રચના :—**એનો આકાર લાંબો છે. એનો એક ભાગ જવ્હાર સંસ્થાનની ઉત્તરે છે, તેને તળાસરી મહાલ કહે છે. પ્રદેશ ડુંગરાળ અને ઉંચાઇ પર આવેલો છે અને જંગલ પુષ્કળ છે.

**ડુંગરો અને નદીઓ :—**આ પેટાની પૂર્વ હદ પર સહ્યાદ્રિ પર્વત છે, તેમાંથી નાશીક જિલ્લા તરફ જવાને માટે અવંધ્યાઘાટ અને શિરઘાટ એવા બે રસ્તા છે. **નદી—બિહ્યા**—એ આ પેટામાંથી નીકળી વાડા પાસે વૈતરણા નદીને મળે છે. એ સિવાય બીજી મોટી નદીઓ નથી.

**વેપારના માર્ગો:—બળદગાડીના રસ્તા—**એક વાડે તાલુકામાંથી આવી ખોડાળે ગામ પરથી શિરઘાટ પર થઈને નાશીક જિલ્લામાં ગએલો છે. બીજો જવ્હાર સંસ્થાનમાંથી આવી ખોડાળે અને પોશરે ગામો પર થઈ નાશીક જિલ્લામાં ગએલો છે. ત્રીજો શહાપુર તાલુકામાંથી

આવી કોરેગામ, ઉધળે, જોગલવાડી અને ખોડાળે ગામો પર થઇ મોખાડા સુધી ગએલો છે.

**મોટાં ગામો અને પ્રસિદ્ધ ઠેકાણાં**:—**મોખાડા**—એ પેટાનું મુખ્ય ઠેકાણું છે. આ પેટામાં અશિક્ષિત જંગલી કોળી લોકોની વસ્તી પુષ્કળ હોવાથી, તેઓનાં શિક્ષણની સગવડને ખાતર સરકારે અહીંની નિશાળને જોડીને ડાંગરી લોકોને માટે બોર્ડીંગ કાઢેલી છે. એ લોકોને શીખવાની ઉમેદ આવે માટે સરકાર તરફથી સ્કોલરશીપ, કપડાં, પાટી, ચોપડીઓ વગેરે મળે છે. **ખોડાળે**—અહીંની હવા સારી છે. ચારે બાજુએથી આવતા રસ્તાનું એ નાકું છે. **સુર્યમાળ**—આ ઠેકાણું ઉંચાઇએ આવેલું છે અને અહીંની હવા સારી છે.

**બીજાં ગામો**:—ગોંદેખુર્દુક, સાખરશેત, વાશાળે, ચળસુંદે, કોશિમશેત, કિનિસ્તે વગેરે.

**પોસ્ટનાં ઠેકાણાં**:—મોખાડા અને ખોડાળા.

## ૯. શહાપુર તાલુકો.

**કુદરતી રચના**:—આ તાલુકાનો આકાર સાધારણ વર્તુળ છે. આ તાલુકો તદન ડુંગરાળ અને ઘાડા જંગલવાળો છે. દક્ષિણ તરફનો થોડો ભાગ અને નૈરૂત્ય તરફનો ખૂણો કંઇક ખુલ્લો છે. પૂર્વે સહ્યાદ્રિ પર્વત હોવાથી આ પ્રદેશ પશ્ચિમથી પૂર્વ તરફ ઉંચો ઉંચો થતો ગયેલો છે.

**ડુંગરો અને નદીઓ**:—આખો તાલુકો ડુંગરાળ છે. પશ્ચિમે માહુલીનો ઉંચો ડુંગર છે અને તે ઉપર કિલ્લો છે. પૂર્વે સહ્યાદ્રિ છે અને તેમાંથી નાશીક જિલ્લા તરફ

જવા માટે **થળઘાટ** અને **પિંપરીઘાટ** નામના બે રસ્તા છે. અગ્નિ ખૂણાંમાં **આજાપર્વત** નામનો ઉંચો ડુંગર છે.
**નદીઓ—વૈતરણા**—એ નાશીક જિલ્લામાંથી આવીને આ તાલુકાની ઉત્તર હદપરથી આગળ વહે છે. **તાનસા**—એ આ તાલુકાના ઉત્તર ભાગમાંથી નીકળી ભિંવડી અને વાડા તાલુકામાં થઈ દાંતીવરેની ખાડીને મળે છે. અઘઇ પાસે આ નદીને ઘેરીને મોટું તળાવ બાંધેલું છે. **ભાતસા**—એ આ તાલુકામાંથી નીકળીને મધ્યભાગમાં થઇ ભિંવડી અને કલ્યાણ તાલુકાની હદમાં થઇ કલ્યાણની ખાડીને મળે છે. **કાળુ**—એ આ તાલુકાની દક્ષિણ હદ પર થઈ કલ્યાણની ખાડીને મળે છે, એને શાઇ અને કાનવી એ બે નદીઓ મળે છે. આ સર્વ પ્રદેશ ઢાળ પડતો હોવાથી ઉનાળામાં નદીઓનું પાણી જલદી સુકાઇ જાય છે, અને પાણીની તાણ પડે છે.

**વેપારના માર્ગો**:—જી. આઈ. પી. રેલ્વે આ તાલુકામાંથી નાશીક તરફ જાય છે. તેનાં વાશિંદ, આસનગામ, ખર્ડી અને કસારા સ્ટેશનો છે. **બળદગાડીના રસ્તા**—મુંબઇ આવતો **આગ્રારોડ** આ તાલુકાનાં વાશિંદ, ખાતીવલી, આસનગામ, શહાપુર, આટગામ, ખર્ડી અને કસારા ગામો પર થઈ થળઘાટમાંથી નાશીક તરફ જાય છે. એનો એક ફાંટો શહાપુરથી નીકળી સાપગામ, ડુણે અને કિન્હવલી ગામો પર થઇ મુરબાડ તાલુકામાં જાય છે. બીજો ફાંટો આટગામ સ્ટેશનથી નીકળી તાનસા તળાવ તરફ જાય છે. આ તાલુકામાં ખાડી અને સમુદ્ર કિનારો ન હોવાથી જળમાર્ગની સગવડ નથી.

**મોટાં ગામો અને પ્રસિદ્ધ ઠેકાણાં:—શહાપુર**–એ તાલુકાનું મુખ્ય ઠેકાણું છે. અહીં મામલતદાર કચેરી અને સરકારી દવાખાનું છે. ચોખાની છ, સાત મીલો છે. અહીં ગંગાનું પવિત્ર ઠેકાણું હોવાથી ફાગણ શુદ પૂનેમ અને મહાશિવરાત્રિ ઉપર જાત્રા ભરાય છે. **આસનગામ**—એ રેલ્વેનું સ્ટેશન છે. અહીં ઇમારતી લાકડાં અને કોલસાનો વેપાર સારો ચાલે છે. **કિન્હવલી**—એ પહેલાં મુખ્ય ઠેકાણું હતું. બુધવારે બજાર ભરાય છે. **વાશિંદ**—એ રેલ્વેનું સ્ટેશન છે. અહીં ઇમારતી લાકડાં અને કોલસાનો વેપાર ઠીક ચાલે છે. **માહુલી**–આ પહેલાં ઘાડી વસ્તીવાળું ગામ હતું, પણ હાલમાં ત્યાંની સર્વ વસ્તી શહાપુરમાં આવી વસી છે. **ખર્ડી**–એ રેલ્વેનું સ્ટેશન છે. ઇમારતી લાકડાંનો વેપાર ઠીક ચાલે છે. અહીં સરકારી લોકાસ્ટ બોર્ડીંગ સ્કૂલ છે. રવિવારે બજાર ભરાય છે. **કસારા**—એ રેલ્વે સ્ટેશન છે. અહીંના થળઘાટમાંથી કોરી કાઢેલી રેલ્વે (બોગદાં) જોવા જેવી છે.

**બીજાં ગામો:**—બિરવાડી, લેનાડ, ડોળખાંબ, ગુંડે, સોગાળ, વિહિગામ, ટેભુર્લી વગેરે.

**પોસ્ટનાં ઠેકાણાં:**—શહાપુર, વાશિંદ, લેનાડ, ખર્ડી, કસારા અને કિન્હવલી.

## ૧૦. મુરબાડ તાલુકો.

**કુદરતી રચના:**—આ તાલુકો ઘણો ખરો ડુંગરાળ છે. દક્ષિણ અને પૂર્વ તરફ સહ્યાદ્રિ હોવાથી તે તરફ આ પ્રદેશ ઉંચો થતો ગયેલો છે. એને લીધે પાણીનું વહેણ

પશ્ચિમ અને વાયવ્ય ખૂણા તરફ છે. આ તાલુકામાં જંગલ પુષ્કળ છે. પશ્ચિમ બાજુનો થોડો ભાગ ખુલ્લો છે.

**ડુંગરો અને નદીઓઃ**—પૂર્વે સહ્યાદ્રિ આવેલો છે. તેમાં **માલશેજઘાટ** અને **નાણેઘાટ** પ્રસિદ્ધ છે. દક્ષિણે **ગોરખગઢ** નામનો ડુંગર છે. **નદીઓ—કાળુ**—એ આ તાલુકાની હદમાંથી વહી કલ્યાણની ખાડીને મળે છે. એને **શાઈ** અને **ડોયફોડી** નામની નદીઓ મળે છે. **મુરબાડી**—એ આ તાલુકામાંથી નીકળી કલ્યાણ તાલુકામાં ઉલ્હાસ નદીને મળે છે. પ્રદેશ ડુંગરાળ અને ઢાળ પડતો હોવાથી ઉનાળામાં નદીનું પાણી સુકાઇ જઇ પાણીની તાણ પડે છે.

**વેપારના માર્ગોઃ**—આ તાલુકામાં રેલ્વે નથી. **બળદગાડીના રસ્તા**—કલ્યાણ તરફથી આવેલો રસ્તો આ તાલુકાના માળસેં, મુરબાડ, શીવલે, તાગામ અને તળવલી ગામો પર થઇ માલશેજઘાટમાંથી અહમદનગર જિલ્લા તરફ ગએલો છે.

**મોટાં ગામો અને પ્રસિદ્ધ ઠેકાણાંઃ**—**મુરબાડ**—એ તાલુકાનું મુખ્ય ઠેકાણું છે. અહીં મામલતદારની કચેરી અને મુનસફ કોર્ટ છે. ગામમાં પાણીના નળો છે. **મ્હસે**—અહીં પોષ શુદ પૂનેમે મોટી જાત્રા ભરાય છે. તેમાં ઢોરનો બજાર ઘણો મોટો હોય છે.

**બીજાં ગામોઃ**—દહિંસર, ન્હાવે, જાંબુડે, કળંભે, ધસઈ, સાનવળે, સરળગામ, શિવલે, કાસગામ, શિરોશી, ન્યાહાડી વગેરે.

**પોસ્ટનાં ઠેકાણાંઃ**— મુરબાડ અને ધસઇ.

# ભાગ ચોથો.

## રાજ્ય વ્યવસ્થા.

**રેવન્યુ ખાતું :**—જિલ્લાના મુખ્ય અધિકારી કલેક્ટર સાહેબ છે. તેમની ઓફિસ થાણામાં છે. કામની વ્યવસ્થાને માટે આ જિલ્લાના ડાહાણું, વસઈ, સાષ્ટી, ભિંવડી અને કલ્યાણ એ પાંચ પ્રાંત કરેલા છે. તે ઉપર આસિસ્ટંટ કલેકટર અને ડેપ્યુટી કલેકટર હોય છે, અને તેમના હાથ નીચે દરેક તાલુકામાં મામલતદાર અને પેટામાં મહાલકરી હોય છે. તેઓ પોતપોતાની હદનાં વસુલની વ્યવસ્થા કરે છે, અને ફોજદારી ગુનાની તપાસ કરે છે. એ સિવાય થાણામાં હજુર ડેપ્યુટી કલેકટર નામે અધિકારી છે, તે જિલ્લાની તીજોરીની વ્યવસ્થા અને શહેરના ફોજદારી ગુનાની તપાસ કરે છે.

**ન્યાય ખાતું :**—આ ખાતાંના મુખ્ય અધિકારી ડિસ્ટ્રીક્ટ જજ સાહેબ છે. એમની કોર્ટ થાણામાં છે. એમના તાબામાં ડાહાણું, વસઈ, સાષ્ટી, ભિંવડી, કલ્યાણ અને મુરબાડની કોર્ટોના સબજજો (મુનસફ) છે. ડિસ્ટ્રીક્ટ જજ સાહેબની કોર્ટમાં મોટા ગુનાની તપાસ, મુનસફોએ આપેલા ચુકાદાની અપીલ અને મુનસફના અધિકાર કરતાં વધારે રકમના દાવાનું કામ ચાલે છે.

**પોલીસ ખાતું :**—આ ખાતાંના મુખ્ય અધિકારી ડિસ્ટ્રીકટ સુપ્રિન્ટેન્ડેન્ટ ઓફ પોલીસ છે. એમની ઓફિસ થાણામાં છે. એમના હાથ નીચે આસિસ્ટંટ સુપ્રિન્ટેન્ડેન્ટ, ઇન્સપેકટર અને સબ ઈન્સ્પેકટરો હોય છે. તેઓ લોકોની

માલમતા અને જિંદગીનું રક્ષણ કરવાનું, જિલ્લામાં સર્વત્ર શાંતી રાખવાનું, ગુનેગારોની તપાસ કરવાનું અને તેઓને પકડી ન્યાયાધીશ સામે ખડા કરવાનું કામ કરે છે.

**વૈદક ખાતું**:—આ ખાતાંના મુખ્ય અધિકારી સિવિલ સર્જન સાહેબ છે, તેઓ થાણામાં રહે છે; અને સર્વ મ્યુનિસિપાલિટિ તથા લોકલબોર્ડનાં દવાખાનાં ઉપર દેખરેખ રાખવાનું કામ કરે છે. દવાખાનાંના ડાકટરને સબ આસિસ્ટંટ સર્જન કહે છે. સર્વ સરકારી દવાખાનાંમાં ગરીબ લોકોને મફત દવા આપવામાં આવે છે.

**એંજિનીયર ખાતું**:—આ ખાતાંના મુખ્ય અધિકારી એકિઝકયુટીવ એંજિનીયર સાહેબ છે. એમની ઓફિસ થાણામાં છે, અને એમના હાથ નીચે સબ ડિવિઝનલ ઓફિસર અને ઓવરસીયરો હોય છે. તેમની દેખરેખ નીચે સરકારી ઈમારતો, સડકો, પૂલ, ધર્મશાળા વગેરે નવાં બાંધવાનું અને જુનાંની દુરસ્તી કરવાનું કામ થાય છે.

**મ્યુનિસિપાલિટિ**:—શહેરના લોકો પાસેથી ઘરવેરો, જગાત વગેરે કરો વસુલ કરીને તે પૈસામાંથી શહેરની સ્વચ્છતા, આરોગ્ય, દીવાબત્તી, શિક્ષણ વગેરેનું કામ કરનારી કમિટિને મ્યુનિસિપાલિટિ કહે છે. થાણા જિલ્લામાં છ મ્યુનિસિપાલિટિઓ છે.

**લોકલબોર્ડ**:—જમીનનું મહેસુલ વસુલ કરતી વખતે તેની સાથેજ લોકલફંડ નામનો એક કર લોકો પાસેથી વસુલ કરવામાં આવે છે. તે પૈસામાંથી જિલ્લાના રસ્તા, ધર્મશાળા, કુવા, દવાખાનાં અને પ્રાથમિક શિક્ષણની નિશાળો વગેરે સાર્વજનિક હિતનાં કામો કરનારી કમિટિને

લોકલબોર્ડ કહે છે. જિલ્લાનું જિલ્લા લોકલબોર્ડ અને તાલુકાનું તાલુકા લોકલબોર્ડ હોય છે, અને તેનાં અધિકારી પ્રેસિડેંટ અને વાઈસ પ્રેસિડેંટ હોય છે. દર વરસે તાલુકા બોર્ડને જિલ્લાબોર્ડ તરફથી જરૂર પ્રમાણે પૈસા મળે છે.

**શિક્ષણખાતું**:—જિલ્લાની પ્રાથમિક નિશાળોના મુખ્ય અધિકારી ડેપ્યુટી એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબ હોય છે. તેમની ઓફિસ થાણામાં છે. તેમને મદદ કરવા માટે આસિ. ડે. એ. ઈન્સ્પેક્ટર હોય છે. તેઓ જિલ્લાની બધી પ્રાથમિક નિશાળો ઉપર તપાસ રાખે છે. પરંતુ હાલમાં આ જિલ્લાનું શિક્ષણખાતું સને ૧૯૨૩ના પ્રાયમરિ એજ્યુકેશન એકટની રૂએ જિલ્લા લોકલબોર્ડને સોંપવામાં આવેલું છે. તે સ્કુલબોર્ડ સ્થાપીને તેમની મારફત એડમી-નીસ્ટ્રેટીવ ઓફિસર નીમી આ ખાતું ચલાવે છે.

## જવ્હાર સંસ્થાન.

**મર્યાદા**:—જવ્હાર સંસ્થાનના ત્રણ જુદા જુદા ભાગો છે. તેમાંનાં બે નાના ભાગો ડાહાણું તાલુકામાં આવેલા છે. ત્રીજો મોટો છે. તેની સીમા—ઉત્તરે ડાહાણું તાલુકો અને મોખાડા પેટો, પૂર્વે મોખાડા પેટો, દક્ષિણે વાડા તાલુકો અને પશ્ચિમે માહીમ અને ડાહાણું તાલુકો છે.

**સંક્ષિપ્ત ઈતિહાસ**:—આ સંસ્થાનનો મૂળ પુરૂષ જયાબામુકણે નામનો ડોંગરી કોળી જાતિનો માણસ હતો. તે મોગલ બાદશાહના વખતમાં આ પ્રાંત ધરીને રહેલો હતો. તેને એક ફકીરે 'તું આગળ રાજા થશે' એવો આશિર્વાદ આપ્યો હતો. તે પ્રમાણે તે આ પ્રાંતનો રાજા થયો. તે ફકીરની દરગા હાલ મલવાડામાં છે. તેને અહીંના

રાજાઓ કુળ દેવતા પ્રમાણે ભજે છે. હાલના રાજા સાહેબ વિક્રમશાહ સુશિક્ષિત, વિચારી અને સારા ગુણોવાળા છે.

**પેદાશ અને વસ્તી**:—આ સંસ્થાનની વાર્ષિક પેદાશ સુમારે પોણાબેલાખ રૂપીઆની છે, અને વસ્તી સુમારે અર્ધો લાખ છે.

**કુદરતી રચના**:—આ સંસ્થાન ઉંચાઇપર આવેલું છે. એનો દક્ષિણ ભાગ સપાટ છે, અને બાકીનો ભાગ ઉંચા ઉંચા ડુંગરોવાળો, ખડકોવાળો અને ઘાડા જંગલવાળો છે. ઉત્તર ભાગ ઘણોખરો પડતર છે, અને તે ભાગમાં વસ્તી જુજ છે.

**ડુંગરો અને નદીઓ**:—આખા સંસ્થાનમાં સહ્યાંદ્રિ પર્વતના ફાંટાઓ ફેલાએલા છે તેમાં ચૌકનો ડુંગર, ઝાંપનો ડુંગર એવાં તે તે ગામો ઉપરથી ડુંગરનાં નામો પડેલાં છે. **નદીઓ**—વાઘ, પિંજાળ, દેહર્જી અને સૂર્ય નદી.

**હવામાન**:—આ સંસ્થાન સમુદ્રની સપાટીથી ઉંચું હોવાને લીધે થાણા જિલ્લા કરતાં હવા ઠંડી છે. સહ્યાંદ્રિ પાસે આવેલો હોવાથી વરસાદ પુષ્કળ પડે છે. ઉનાળામાં હવા સારી હોય છે. ઉંચાણવાળા ભાગમાં ઉનાળામાં સખત તાપ લાગતો નથી, પરંતુ નીચાણવાળા ભાગમાં ઉનાળામાં તાપ સખત લાગે છે.

**રાજકીય વિભાગ**:—રાજ્યવ્યવસ્થા માટે આ સંસ્થાનના ગંજાડ, **કર્યાતહવેલી**, અને **મલવાડે** એ ત્રણ મહાલ પાડેલા છે.

**મુખ્ય પાક અને બીજી પેદાશ**:—ગંજાડ અને મલવાડે મહાલની જમીન સારી હોવાથી ત્યાં ભાત, નાગલી,

વરી, તુવર, ચણા વગેરે અનાજ પાકે છે. કર્યાતહવેલી મહાલની જમીન ખડકવાળી હોવાથી એ ભાગમાં પાક સારો થતો નથી, ફક્ત નાગલી અને વરી પાકે છે. આ સંસ્થાનમાં જંગલની પેદાશ સારી છે. આ રાજ્યમાં ખેરનાં લાકડાંમાંથી પાનમાં ખાવાનો કાથો બનાવવાની ભઠ્ઠીઓ છે. કાથો બનાવનારા લોકોની કાતકરી કરીને એક જાત છે.

**વસ્તી** :—આ સંસ્થાનમાં કોળી, વારલી, ઠાકૂર, કાતકરી વગેરે અશિક્ષિત જંગલી લોકોની વસ્તી છે. એ સિવાય નોકરી અને વેપાર ધંધાને માટે જઇ વસેલા બ્રાહ્મણ, વાણીઆ, મારવાડી, મુસલમાન વગેરે લોકોની પણ થોડી વસ્તી છે.

**વેપારના માર્ગો** :—એક રસ્તો જવ્હારથી ડાહાણું તરફ ગએલો છે. બીજો મોખાડાથી નાશીક તરફ ગએલો છે. ત્રીજો મલવાડાથી શહાપુર તાલુકામાં અને ચોથો દક્ષિણ બાજુ વાડા તરફ ગએલો છે.

**મોટાં ગામો અને પ્રસિદ્ધ ઠેકાણાં**:—**જવ્હાર**—એ રાજધાનીનું શહેર છે. અહીં રાજવાડો, દવાખાનું, પોસ્ટઓફિસ અને કિલ્લો છે. **મલવાડા**—અહીં એક રાજવાડો, પોસ્ટ ઓફિસ અને મુસલમાન સાધુની દરગા છે. **ભોપદગડ**—અહીં એક કિલ્લો છે. એ સિવાય ગંજાડ, કુદાન, આલોંડે વગેરે ગામો છે.

**રાજ્ય વ્યવસ્થા**:—આખા સંસ્થાનનો રાજકારભાર ચલાવવા માટે એક કારભારી નીમેલા છે. એ સિવાય ત્રણ મહાલ ઉપર ત્રણ મહાલકરી છે. તે આખા સંસ્થાનની તપાસ રાખે છે. થાણા જિલ્લાના કલેકટર સંસ્થાનના

પોલીટિકલ એજન્ટ છે. આ સંસ્થાનમાં પાછળ પડતી જાતના લોકોનાં શિક્ષણને માટે સારી સગવડ કરેલી છે.

## વિદ્યાર્થીઓને ઉપયોગી બાબતો.

**નદીઃ**—પાણી નીચી જગા તરફ ઢળે એ એનો કુદરતી ગુણ છે. માટે નદી જે પ્રદેશોમાં વહેતી હોય તે પ્રદેશ નદીનાં વહેણ તરફ નીચો હોય છે. વધારે ઢાળ પડતા પ્રદેશની નદીઓ જલદી સુકાઈ જાય છે. **નદીનો ઉપયોગ**—(૧) માણસોને અને જનાવરોને પીવાને અને ધોવાનું પાણી મળે છે. (૨) મોટા બાંધ બાંધીને નહેર કાઢી તે પાણીથી ખેતી થઇ શકે છે. (૩) નદીનાં પાણી સાથે કચરોપુંજો ખેંચાઇ આવી તે નદી કાંઠાના પ્રદેશમાં ઠરે છે તેથી તે પ્રદેશ ખેતીને માટે ફળદ્રુપ બને છે. (૪) પ્રવાહ શાંત હોય તો વહાણો અને હોડીઓમાં બેસી મુસાફરી કરી શકાય છે, અને વેપારનાં વહાણોની આવ જા થાય છે.

**સમુદ્ર કિનારો તથા ખાડીઃ**—આને લીધે મુસાફરી તથા વેપારને બીજાં સાધનો કરતાં ખર્ચ ઓછો થાય છે. માટે સમુદ્ર કિનારો અને ખાડીઓ વધારે હોય એ સારૂં. એને લીધે દેશની હાલત ચઢતી રહે છે. આ કારણને લીધે મોટાં મોટાં શહેરો સમુદ્ર, નદી અથવા ખાડીને કાંઠેજ વસેલાં હોય છે.

**ડુંગર તથા પર્વતઃ**—આને લીધે વરસાદ ઘેરાઇ છે, માટે ડુંગરોવાળા પ્રદેશમાં વધારે વરસાદ પડે છે. જંગલને લીધે ઘાસ, વનસ્પતિ, બાળવાના અને ઘર બાંધવાના લાકડાં મળે છે. ડુંગરાળ પ્રદેશના લોકો સાદા અને મજબુત હોય છે. પરંતુ પાક, રસ્તાઓ, અને

વેપારને માટે આવા પ્રદેશ સોઈસ્કર નથી. ડુંગરની જમીન પત્થરવાળી હોવાથી તે ખેતીને માટે નિરૂપયોગી છે, માટે વધારે ભાગ ડુંગરાળ હોય એ સારૂં નહિ.

**હવામાનઃ**—સમુદ્ર કિનારાની, ચારે બાજુઓથી ખુલ્લી, સપાટ અને ઉંચ પ્રદેશની હવા સાધારણપણે નિરોગી હોય છે. ડુંગરાળ, ગીચોગીચ ઝાડોવાળી, પાણીવાળા પ્રદેશની હવા ઠંડી અને નીચા પ્રદેશની હવા ગરમ હોય છે.

**પાકઃ**—જે પ્રદેશમાં વરસાદ વધારે પડતો હોય, અને જમીન સપાટ હોય તે પ્રદેશમાં ભાત પુષ્કળ પાકે છે. ડુંગરાળ, ખડકવાળા અને ઢાળવાળા પ્રદેશમાં નાગલી, વરી અને કોદરા પાકે છે. નીચા પ્રદેશમાં તથા નદી કિનારે જ્યા ચોમાસું પુરૂં થયા પછી પણ જમીનમાં ઘણા દિવસ સુધી ભિનાશ રહે છે, એવા પ્રદેશમાં ચણા, વટાણા, વાલ તુવર, અડદ વગેરે અનાજ પાકે છે. નરમ અને સુ[illegible] જમીનમાં કાંદા, બટાટા, કંદ વગેરે થાય છે. નારિએ[illegible] સમુદ્ર કિનારાનાં પ્રદેશમાં થાય છે.

**વસ્તીઃ**—જે પ્રદેશનાં હવાપાણી સારાં, જવા આવવાના માર્ગની સગવડ અને પ્રદેશ ફળદ્રુપ હોય છે, એવા પ્રદેશમાં વસ્તી વધારે હોય છે, અને એવા ભાગમાં મોટાં મોટાં શહેરો અને ગામો વસે છે. ડુંગરવાળા પ્રદેશર[illegible] એકંદરે વસ્તી ઓછી હોય છે, એવા પ્રદેશમાં ઘણે ભા[illegible] જંગલી, અશિક્ષિત લોકોનીજ વસ્તી હોય છે.

**સમાપ્ત.**

## એકવાર અનુભવ કરી જુઓ

એટલે

# વાલાવલકર એમની

બ્લ્યુ, કાળી, લાલ, જાંબી વગેરે

પ્રકારની શાહી

## ઉત્તમ અને સસ્તી છે

તેની

## ખાત્રી થશે.

# વાલાવલકર એન્ડ કંપની

મુ૦ અરનાળા તા૦ વસઈ.

જિ૦ થાણા.

---

મુદ્રક:-ગોવિન્દજી ડી. નાયક. માલેક:-શ્રી 'અનાવિલ બન્ધુ'
પ્રી. પ્રેસ, બરાનપુરી ભાગળ-સુરત.
પ્રકાશક:-મોહનભાઈ ભુલાભાઈ નાયક.
હેડમાસ્તર સરોંડા પો. ઉંબરગામ, જિ૦ થાણા.